

سروده های ترکی مولانا

و نقدی بر کتاب "ترکی سرایان مکتب شمس و مولوی"

مهرا ن بهاری

۲۷ کۆچ آیی، ۲۰۰۵ - تویوق ایلی

عشيق اودو نهان اولماز، يانار دوشه جك جانه
مجنون بيگي واويلا، اولدوم گينه ديوانه

مولانا جلال الدين رومي

سۆزوموز

بخش اول:

- روش سۆزوموز در ثبت اشعار تركي مولانا- ص ۳
- متن تصحيح شده اشعار تركي مولانا - ص ۵
- نقدي بر كتاب "تركي سرايان مكتب شمس و مولوي"- ص ۱۸
- شماری از اغلاط و اشتباهات- ص ۲۰
- شرح لغات و معني ابیات تركي مولانا- ص ۲۷
- لغتنامه- ص ۵۵

بخش دوم:

- مولاناي تركي سرا- ص ۵۸
- آزربايجانيان پيرامون مولانا- ص ۵۸
- زبان مولانا و آثار يوناني اش- ص ۵۹
- يادگارهاي تركي مولانا- ص ۶۰
- ديوان كبير تركي- ص ۶۲
- مولانا از نخستين شاعران تركيسرا در غرب آسيا- ص ۶۴
- در قرن سيزده، زبان بلخ موطن مولانا، تركي خراساني بوده است- ص ۶۴
- لهجه هاي خراساني زبان تركي- ص ۶۶

روش سؤزوموز در ثبت اشعار ترکی مولانا

۱- شعرها را طبق قرائت "شرف الدین یالت کایا" و بر اساس بازخوانی و تصحیح خود آورده ام.
Şerefettin Yalrkaya, Mevlana'da Türkçe kelimeler ve şiirler, Türkiyat Mecmuası, 1934, cilt IV, s 111-167.

۲- همه اشعار و کلمات ترکی با اورتوقرافی فونئتیکی سؤزوموز و بر اساس قانون هماهنگی اصوات نوشته شده اند.
۳- خصوصیات گرامری اشعار عینا حفظ شده است.

۴- در ثبت اشعار، صرف زمان حال اول شخص مفرد را -همانگونه که در لهجه های معاصر شمالی و شرقی ترکی خراسانی نیز مرسوم است- با پسوند -مهن (mən) و به شکل سئوهرمهن، دیله‌رمهن، گزه‌رمهن و ... حفظ کرده ام. معادل این قالب در لهجه های معاصر آذربایجانی (شامل سونقور و قشقائی) و لهجه های غربی، جنوبی و جنوب غربی گروه لهجه های خراسانی زبان ترکی، با پسوند -هم، -ام (əm, am) و به شکل سئوهرهم، دیله‌رههم، گزه‌رههم و ... است.

۵- صرف زمان حال اول شخص جمع با پسوند -بیز (biz) و به شکل (فانیبیز) حفظ شده است. فانیبیز Fânibiz (فانی هستیم) معادل فانیبیز Fâniyiz در ترکی ترکیه (فانیبیز-فانیووز-فانیبیز) و فانیبیک Fâniyik در لهجه های معاصر آذربایجانی زبان ترکی است. صرف زمان حال اول شخص جمع در لهجه های معاصر شمالی و شرقی خراسانی زبان ترکی به شکل -میز، -میس (گلیرمیز، گلیرمیس- لهجه های شمالی خراسان) و -بیس (گلیربیس- لهجه های شرق خراسان) و در لهجه های گوناگون معاصر آذربایجانی زبان ترکی -ایک (گلیریک- اکثر لهجه های آذربایجانی، شرق و مرکز آناتولی، لهجه های جنوب غربی خراسانی)، -اک (گلیراک- سونقور، قزوین، زنجان، قشقائی، لهجه های غربی و جنوبی خراسان، ...) است.

۶- پسوند امر دوم شخص مفرد که در اشعار به شکل -غیل و -کیل نشان داده شده اند، بر اساس قانون هماهنگی اصوات و املا معاصر به فرمهای یکسان و ثابت -قیل qıl (پس از حرف صدادار درشت) و -گیل gıl (پس از حرف صدادار ظریف) ثبت شده است. بنابر این "الماقیل" به جای "الماغیل"، و "ائیله‌گیل" به جای "اله‌کیل" ثبت شده است.

۷- اکثر کلمات با تلفظ امروزی آنها ثبت شده اند، با اینمه فرمهای قدیمی کلمات "آندان"، "آندا"، "شول"، "اول"، ... به همان صورت اصلی حفظ شده اند. همچنین فعل "بارماق" به معنی رفتن و رسیدن، همانگونه که در لهجه های

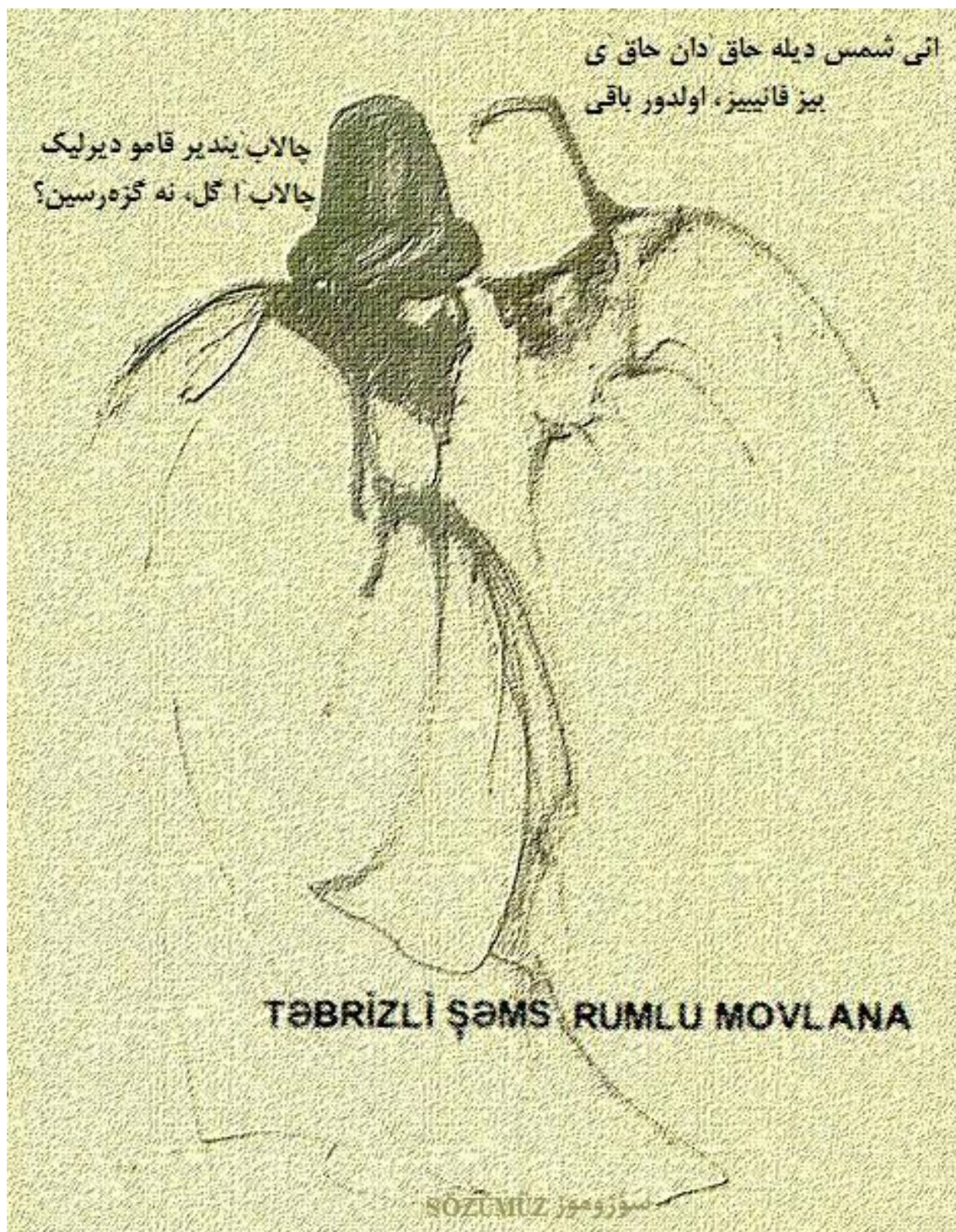
معاصر خراسانی زبان ترکی نیز مرسوم است، حفظ شده است (بارقیل، "باردی"، "باریب"،). معادل این فعل در لهجه های معاصر آذربایجانی زبان ترکی "وارماق" است.

۸- در لهجه های معاصر زبان ترکی ایران و آذربایجان، هر دوی صیغه دوم شخص شرطی و دوم شخص استمراری با یک قالب -سان san، -سهن sən بیان میشوند، به عنوان نمونه "قالیرسان" هم به معنی میمانی و هم به معنی "اگر میمانی"، "سنسهن" هم به معنی "تو هستی" و هم به معنی "اگر تو هستی" میباشد. در بسیاری از لهجه های معاصر زبان ترکی در آذربایجان و دیگر نقاط ایران، برای صیغه دوم شخص استمراری به جای -سین sin، از پسوند -هن nən، -ان an استفاده می شود که به گمان اینجانب صحیح تر بوده، بر غنای گرامری زبان ترکی میافزاید و از بروز اشتباهات معنایی فراوان می کاهد. جا دارد که این فرم در زبان ادبی و نوشتاری نیز به جای فرم نادرست -سهن، -سان بکار رود (گلیرهن gəlirən به جای گلیرسهن gəlirsən، آیران alıran به جای آلیرسان alırsan). اساسا در نوشته های ترکی درج شده در سؤزوموز، به عنوان یک قاعده اصولی، صیغه دوم شخص مفرد مضارع و استمراری با پسوند -هن nən (گلیرهن gəlirən = می آیی، یازیران yazıran = می نویسی) و صیغه دوم شخص مفرد شرطی با پسوند -سهن sən (گلیرسهن gəlirsən = اگر می آئی، یازیرسان yazırsan = اگر می نویسی) نشان داده می شود.

اما در ادبیات کلاسیک اوغوز غربی و همچنین ترکی آنادولوی معاصر، دو کیپ متفاوت "سان" و "سین" برای بیان ایندو وجود دارد. "قالیرسان qalırsan" به معنی "اگر بمانی" و "قالیرسین qalırsın" به معنی "میمانی"؛ "سنسین sənşin" به معنی "تو هستی" و "سنسهن sənşən" به معنی "اگر تو هستی" بکار میرود. از اینرو در ثبت اشعار مولانا، مطابق با اصل آنها، وجوه شرطی را با پسوند "سان" و صیغه دوم شخص مفرد مضارع روایتی حال را با پسوند "سین" نشان دادم. مثلا: "گلهسهن آندا سنه یئی، غرضیم یوخ، ائشیدیرسین؛ قالاسان بوندا یاووزدور، یالینیز قاندا قالیرسین؟" (اگر بیائی.... میشنوی؛ اگر بمانی، می مانی). و یا "سنسین"، "کیمسین". (تو هستی، که هستی).

۹- به منظور حفظ نوآنسه های زبانی و غنای لغوی اشعار، هر دو فرم دوبلت هایی مانند یالینیز-یالقیز و تریپلئت یئی-ایی-گئی را همزمان حفظ کردم. (دوبلت ویا تریپلئت، دو و یا سه کلمه با ریشه یکسان اند که به لحاظ فرم، در مسیرهای گوناگون متحول شده، اما همه این فرمهای متحول شده، اغلب با معانی متفاوت به طور همزمان در زبان حضور دارند) در زبان ترکی معاصر، "یالقیز Yalqız" بیشتر به معنی تک و تنها و "یالینیز Yalnız" به معنی صرفا و منحصر؛ "ایی İyî" بیشتر به معنی نیک (ایی اوره کلی = نیکدل) و "یئی Yey" به معنی بهتر و برتر (بیزدن یئیله = از ما بهتران، یئیگون = جمعه) بکار میرود.

متن تصحیح شده اشعار ترکی مولانا

ایلیک تور کجه قوشوق – شعر اول

(1)

Usûn varsa ey âqil اوسون وارسا ای عاقیل
Zinhar mala aldanmaqıl! زینهار مالا آلدانماقیل!
Şol nəsneyi kim sən qoyub شول نسنهیی کییم سن قویوب
Gədəsin ol bunda qala گئده سین اول بوندا قالا

(2)

Sən zəhmətini görəsın سَن زهمتینی گوره سین
Dünyâ malını dürəsın دونیا مالینی دوره سین
Anlar qalırlar, xərc edib آنلار قالیرلار، فرج ائدیب
Anmayalar səni bilə آنمایالار سنی بیله

(3)

Səni unudur dostların سنی اونودور دوستلارین
Oğlun, qızın, avratların اوغلون، قیزین، اوراتلارین
Ol mâlını üləşələr اول مالینی اوله شه لہ
Hesab edib qıldan qıla هساب ائدیب قیلدان قیلا

(4)

Bir dəmliyə ağlaşalar بیر دملیه آغلاشالار
Andan barıb bayraşalar آندان باریب بایراشالار
Səni çuxura gömüşüb سنی چوخورا گؤموشوب
Tez dönələr gülə gülə تئز دؤنه لہ گوله گوله

(5)

Qılmayalar sənə vəfa قیلمایالار سنه وفا
Bunlar bay ola, sən gəda بونلار بای اوله، سن گدا
Sənin üçün verməyələr سنین اوچون وئرمه یه لہ

Bir pârâ atmək yoxsula بېر پارا اتمک یوسفولا

(6)

Ol mal ki dürdün, nâr ola اول مال کی دوردون، نار اولا

Haqq'ın gözündə târ ola هاقق'ین گؤزونده تار اولا

Hərgiz mədəd bulmâyasın هەرگیز مەد بولمایاسین

Çevrə baxıb, sağa sola چئوره باغیب، ساغا سولا

ایکینجی تورکجه قوشوق - شعر دوم

(1)

Ol kim gedə uzaq yola اول کیم گئده اوزاق یولا

Gərək azıq ala bilə گرهک آزیق آلا بيله

Almaz isə yolda qala آلماز ایسه یولدا قالا

Ərməyə hərgiz mənzilə ارمه یه هەرگیز منزیله

(2)

Verdi sənə mâlî Çalab وئردی سنه مالی چالاب

Tâ xeyrə qılâsın səbəb تا خئیره قیلا سین سبب

Xeyr əyləgil, Haq qıl tələb! خئیر ائيله گیل، هاق قیل طلب!

Vermədən ol mâlî yelə! وئرمه دن اول مالی یئله!

(3)

Bugün sevinirsin mənim بوگون سئوینیر سین منیم

Çox diyə aqçam, altınım چوخ دییه آقچام، آلتینیم

Anmaz mısın ol günü kim انماز میسین اول گونو کیم

Möhtac olarsın bir pula? مؤفتاح اولاسین بېر پولاً؟

(4)

As etməyə mâlın sənin آس ائتمه یه مالین سنین

Xoş olmaya hâlin sənin فوش اولمایا حالین سنین

Nəsnərməyə əlin sənin نسنه رمه يه الين سنین

Gər sünmədinsə əl ələ گەر سونمه دینسه ال الہ

(5)

İltdin isə anda çıraq ایلترین ایسه آندا چیراق

Ola sənə ol, xoş duraq اوله سنه اول، فوش دوراق

Bunda nə kim qıldın yaraq بوندا نه کیم قیلدین یاراق

Anda sənə qarşı gələ آندا سنه قارشى گله

(6)

Mal, sərmaya qılqıl azıq مال، سرمايا قیلقیل آزیق

Haqq'a inanırsan bayıq هاقق ا ایتانیرسان باییق

Yap âxirət, dünyânı yıx یاپ آخیرت، دونیانی ییخ

Tâ ərəsin xoş mənzilə تا اره سین فوش منزیله

(7)

Çün ola əlində dirəm چون اوله الینده دیره م

Yetdikcə güc, qılqıl kərəm یئتدیکجه گوج، قیلقیل کره م

Öyüt budur ki mən derəm اویوت بودور کی من دیره م

Devlat anın öyüt ala دئولت آنین اویوت آلا

(8)

Ayıtma mâl oldu tələf آیتما مال اولدو تلف

Haq birə min verər xələf هاقق بیره مین وئره ر خلف

Qılqıl sələf! Qılma ələf قیلقیل سلف! قیلما الەف

Vərnə hamı zâyi ola ورنه هامی ضایع اوله!

(9)

Dilər isən eyş-i əbəd دیله ایسنه عییش-ی ابر

Qılqıl nə dediysə Əhəd قیلقیل نه دئدیسه اهر

An'dan dilə hər dəm mədəd آن دان دیله هر دم مدد!

Tâ arişəsin hâsıla! تاریشه سین حاصیلا!

(10)

Böylə buyurdu Ləm yazal: بؤیله بویوردو لم یزل:
Bilin bunu! Qılın əməl! بیلین بونو! قیلین عمل!
Tərk eylə niz tül-i əməl ترک ائیله نیز طول-ی امل
Uymanız hər bir bātıla! اویمانیز هر بیر باطیلا!

(11)

Yoxsul isən, səbr eyləgil یوسفول ایسەن، صبر ائیله گیل
Gər bay isən, xeyr eyləgil گر بای ایسەن، خئیر ائیله گیل!
Hər bir hala şükr eyləgil هر بیر هالا شوکر ائیله گیل!
Haq döndürür haldan hala هاتقی دؤندورور، هالدان هالا

(12)

Dünyâ An'ın, axrət An'ın دونیا آن ین، آخرت آن ین
Ne'mət An'ın, mehnət An'ın نئعمت آن ین، مئھنەت آن ین
Damu An'ın, cənnət An'ın دامو آن ین، جەننەت آن ین
Devlät anın k'Ân'ı bula دئولت آنین ک.آن ى بولا

(13)

Haq'dan mənə nə mal gərək هاق دان مەنە نە مال گرەک
Nə qıl gərək, nə qal gərək نە قیل گرەک، نە قال گرەک
Diləyim iyi hal gərək دیله ییم اییی حال گرەک
Kəndözünü bilən qula کەندوزونو بیلەن قولاً

(14)

Mən bir biçərə ey İlah! مەن بیر بیچاره ای ایللاه!
Yavlaq çox eylədim günah یاولاق چوخ ائیله دیم گوناه
Yâzıqlarımdan âh! âh! یازیقلاریمدان آه، آه!
Ma şər h edəm, gəlməz dilə ما شرح ائده م، گلمەز دیله

(15)

Ey Şəms, dilə Haq'dan Haq'ı! ای شمس، دیله هاق 'دان هاق 'ی!
Biz fânibiz, Ol'dur bâqi بیز فانیبیز، اولدور باقی
Qamular O'nun muştəqi قامولار او 'نون موشتاقی
Tâ xud ki Ol kimin ola! (؟) تا خود کی اول کیمین اول!

اوچونجو تورکجه قوشوق – شعر سوم

Kiçkinə oğlan, hey bizə gəlgi! کیچکینه اوغلان، هئی بیزه گلگیل!
Dağlardan daşdan, gəz bizə gəlgi! داغلاردان داشدان، گز بیزه گلگیل!

Ay bigi səndin, gün bigi sənsin آی بیگی سندین، گون بیگی سنسین
Biməza gəlmə, bəməza gəlgi! بيمزه گلمه! بامزه گلگیل!

Kiçkinə oğlan, otağa girgi! کیچکینه اوغلان، اوتاغا گیرگیل!
Yolu bulmazsan, dağlardan gəlgi! يولو بولمازسان، داغلاردان گلگیل!

Ol çiçəyi kim, yazıda buldun اول چيچه يی کيم، يازيدا بولدون
Kimsəyə vermə, xısmına vergil! کيمسه يه وئرمه! فيسمينا وئرگیل!

دۆردونجو تورکجه قوشوق – شعر چهارم

Gələsən anda sənə yey گلەسه ن اندا سنه يئي
Qərəzim yox, eşidirsin غر ضيم يوخ، ائشيدير سين
Qalasan bunda yavuzdur قالاسان بوندا ياووزدور

Yalınız qanda qalırsın ؟ یالینیز قاندا قالیر سین؟

Çalab'ındır qamu dirlik ڇالاب یندیر قامو دیر لیک
Çalab'a gal, nə gəzərsin ؟ ڇالاب ا گل! نه گزه، سین؟
Çələbi qulların istər ڇلېبی قوللارین ایسته
Çələbi'yi nə sanırsın ؟ ڇلېبی یی نه سانیر سین؟

Nə uğurdur, nə uğurdur نه اوغوردور، نه اوغوردور
Çalab ağzında qığırmaq ڇالاب آغزیندا قیغیرماق
Qulağın aç, qulağın aç قولاغین آچ! قولاغین آچ!
Bola ki anda duyarsın بولا کی آندا دویار سین

بشینیجی تور کجه قوشوق - شعر پنجم

Əgər yeydir qarındaş, yoxsa yâvuz اگر یئدیر قارینداش، یوفسا یاووز
Uzun yolda sənə budur qılâvuz اوزون یولدا سنه بودور قیلاووز

Çobanı bərk tut, qurdlar öküşdür ڇوبانی بېرک توت! قوردلار اوکوشدور
Eşit məndən qarâ qözüm, qara quz ائشیت مندن قارا گوزوم، قارا قوز!

Əgər Tat'san, vəgər Rum'san, vəgər Türk اگر تات سان و گه روم سان و گه تورک
Zəbâni bizəbânan ra biyâmuz زبانی بیزبانان را بیاموز!

التینیجی تور کجه قوشوق - شعر ششم

Oxçulardır gözləri *اوڭچولاردیر گؤزلری*
Xoş nəsnədir ol qaşları *خوش نسنه‌دیر اول قاشلاری*
Öldürür yüz süarı *اؤلدورور یوز سواری*
Kimdir bu Âlıp Arsalan؟ *کیمدیر بو آلیپ آرسالان؟*

ایلیک مولممع قوشوق - ملمع اول

دانی که من به عالم، یالنیز سنی سئوهرمه‌ن
چون در برم نیایی، اندر غمت اؤله‌رمه‌ن
من یار باوفایم، بر من جفا قیلیرسین
گر تو مرا نخواهی، من خود سنی دیله‌رمه‌ن
روئی چو ماه داری، من شاددل از آنم
زان شکرین لبانت، بیر اؤپویون دیله‌رمه‌ن.
تو همچو شیر هستی، منیم قانیم ایچه‌رسین،
من چون سگان کویت، دنبال تو گزه‌رمه‌ن
فرمای غمزه ات راه، تا خون من نریزد
ورنه سنین الیندن من یارغی یا بارارمه‌ن
هر دم به خشم گویی: بارقیل منیم قاتیمدان!
من روی سخت کرده، نزدیک تو دورارمه‌ن
روزی نشست خواهم، یالقیز سنین قاتیندا
هم سن چاخیر ایچه‌رسین، هم من قویوز چالارمه‌ن
روزی که من نبینم آن روی همچو ماهت
جانا! نشان کویت، از هر کسی سورارمه‌ن
آن شب که خفته باشی، مست و خراب و تنها
نوشین لبت به دندان، قاتی قایی یارارمه‌ن
ماهی چو شمس تبریز، غیبت نمود و گفتند:

از دیگری نپرسید، من سؤیله‌دیم، آرامهن

ایکینجی مولممع قوشوق - ملمع دوم

ماهست نمیدانم، خورشید رخت یانه
بو آیریلیق اودونا، نئجه جیبه‌ریم یانه؟
مردم ز فراق تو، مردم که همه دانند
عشوق اودو نهان اولماز، یانار دوشه‌جک جانه
سودای رخ لیلی، شد حاصل ما خیلی
مجنون بیگی واوئیلا، اولدوم گینه دیوانه
صد تیر زند بر دل، آن ترک کمان ابرو
فیتنه‌لی آلا گؤز لر، چون او یخودان او یانه
ائی شاه شجاع الدین، شمس الحق تبریزی!
رحمتدن اگر نولا، بیر قطره بیزه دامه؟

اوچونجو مولممع قوشوق - ملمع سوم

مرا یاریست ترک جنگجویی
که او هر لحظه بر من یاغی بولغای
هر آن نقدی که جنسی دید با من
ستاند او ز من تا چاخیر آغای
بنوشد چاخیر و آنکه بگوید:
تلا لالا تلا ترلم، تلا لای
گل ائی ساقی، غنیمت بیل بو دم‌نی!

که فردا کس نداند که نه بولغای
الا ائی شمس سی تبریزی نظر قیل!
که عشقت آتش است و جسم ما نای

دوردونجو مولمع قوشوق - ملمع چهارم

ای ترک ماه چهره! چه گردد که صبح تو
آیی به حجره من و گویی که : گل بری!؟
تو ماه ترکی و من اگر ترک نیستم
دانم به این قدر که به ترکیست آب سو
آب حیات تو گر ازین بنده تیره شد
ترکی مکن به کشتنم ای ترک ترک خو
رزق مرا فراخی از آن چشم تنگ توست
ای تو هزار دولت و اقبال تو به تو
مکش از بهر خون من ای آرسالان قیلیچ
عشقت گرفته جمله اجزام مو به مو
نام تو ترک گفتم از بهر مغلظه
زیرا که عشق دارد صد حاسد و عدو
گوچیچه ک باخیشلارین بر ما فسون بخواند
ای سیز دیشی تو سئیره ک و دسیز دیش هانی بیجو (؟)
تکتور (؟) شنیده ام از تو و خاموش مانده ام
غماز من بس است در این عشق رنگ و بو

بئشینجی مولمع قوشوق - ملمع پنجم

رسید ترکم با چهره ای گل وردی، بگفتمش:
چه شد آن عهد؟ گفت: اول باردی
بگفتمش که: یکی نامه ای بدست صبا بدادم
ای عجب آورد؟ گفت: گوسته‌ردی
بگفتمش چرا به یکه آمدی ای دوست؟
سه‌بیرتدی یولداشیم یولدا، اردی

آلتینجی مولممع قوشوق - ملمع نشم

یا اوحدالجمال، یا جانیم میسین؟!
تو از عهد من ای دوست مگر نادیمسین؟
قد کنت تحبنی، فقل: تاجیکُ سین
والیوم هجرتنی، فقل: سن کیمسین؟

یئددینجی مولممع قوشوق - ملمع هفتم

من کجا، شعر از کجا؟ لیکن به من در میدمد
آن یکی ترکی که آید، گویدم: هئی کیمسین؟

سکیزینجی مولممع قوشوق - ملمع هشتم

گفتم فضولی من: ای شاه خوش و روشن!
این کار چه کار تست؟ کو سنجر؟ کو قوتلو؟
مست است دماغ من، خواهم سخنی گفتن
تا باشم من مجرم، تا باشم یازیقی

دوقوزنجو مولمم قوشوق - ملمع نهم

اوزون ائی یارسی رؤوحانی
وئریر ایسی کیمی جانی
سین اول اییلیین هانی؟
اگر من متهم باشم؟

اونونجو مولمم قوشوق - ملمع دهم

آن ترک سلامم کند و گوید "کیمسین"
گویم که "خمش کن که نه کئی" دانم نی "بهی"

اون بیرینجی مولمم قوشوق - ملمع یازدهم

آن پسر پینه دوز، شب همه شب تا به روز
بانگ زند چون خروس: اسکی پایوچ کیمده وار؟

اون ایکینجی مولممع قوشوق - ملمع دوازدهم

به صلح آمد آن ترک تند و عربده جو
گرفت دست مرا و گفت: تانری یارلیغاسین

اون اوچونجو مولممع قوشوق - ملمع سیزدهم

آیتدیم: بگیم، تانری اوچون بو بندهنی آزاد [+ائت؟]
اؤپتور [آییدیر؟] یورو، کؤپ سؤیلهمه! آخر این چه نادانی است؟

اون دؤردونجو مولممع قوشوق - ملمع چهاردهم

ترکی کند آن صبح و گوید
با هندوی شب به خشم: سن سن!
ترکیت به از خراج بلغار
هر سسن تو هزار رهنزن

نقدی بر کتاب ترکی سرایان مکتب شمس و مولوی

در باره آثار تورکی مولانا، تورکولوگها و زبانشناسان خارجی مانند پرفسور دورفر، سائلمان، شرف الدین یالت کایا، مجدوت منصوراوغلو و فوات کوپرولو تحقیقاتی دارند. با اینهمه متاسفانه تاکنون نه تمام اشعار و ابیات و نه تمام کلمات و تعبیرات ترکی مولانا یکجا گردآوری و به لحاظ ادبی و زبانی تدقیق نشده اند. برخی از آثاری که به سروده های ترکی مولانا پرداخته و یا به آن اشاراتی کرده اند و در تهیه این نوشته از آنها استفاده شده است به قرار زیراند:

- Şerefettin Yaltkaya, Mevlana'da Türkçe kelimeler ve şiirler, Türkiyat Mecmuası, 1934, cilt IV, s 111-167
- Mecdut Mansuroğlu, Mevlana Celaleddin Rumi'de Türkçe Beyit ve İbareler. Türk Dili Araştırmaları YIL 1954.
- Ural-Altaysche Jahrbucher: Mawlawi Türkische Verse: von Mecdut Mansuroglu (Istanbul). Wiesbaden – 1960.
- Salemann, Noch einmal die Selschukischen Verse, Melanges, Asiatiques, X, ilave 222-237
- Abdülbâki Gölpınarlı. Mevlânâ Celâleddin. İnkilâp Kitabevi
- Rafael Blaga, Handbook of the Iranian Peoples.
- P. Burguière, R. Mantran: Qulques vers Grecs du XIII e siècle en caractères Arabs; Bruxelles, 1952. Byzantion.
- Ragim Sultanov, Slova Tiurkskogo proiskhozhdeniia, Vstrecha - iu shsciesia V Mesnevi Dzhalladdina Rumi. V kn.: Voprosy Iranskoi filologii, Baku, 1966, S 75-87. - Na azerb. iaz.
- Fuat Bozkurt, Türklerin Dili
- M. Fuat Köprülü, Yeni Fâriside Türk Unsurlar, T.M. 1942, VII-VIII, cüz 1, 1-16
- İslam Ansiklopedisi, Mevlana Maddesi

از محققین ترکهای ایران پروفیسور جواد هئیت (تاریخ زبان و لهجه های ترکی)، حیدر بیات (سایت اینترنتی آلمایولو) و از ترکمنها ملاعاشور قاضی و بی بی مریم شرعی (اشعار ترکی مولانا – بشنو از یاد خوش حضرت مولانا)، ... مقالات و نوشته هایی در باره مولانا و اشعار ترکی وی منتشر کرده اند. در سؤزوموز نیز سالها پیش متن کامل اشعار ترکی منسوب به مولانا به همراه اطلاعاتی در باره خصوصیات زبانی اشعار ترکی وی درج شده است. اما در این میان بویژه جا دارد از محقق برجسته پرفسور دکتر محمدزاده صدیق، صاحب کتب، مقالات و مصاحبه هایی در این مورد یاد کرد. وی تورکی شناسی است که بویژه در عرصه تصحیح و نشر متون متعدد تورکی در ایران یک تنه کار یک فرهنگستان و آکادمی را انجام داده است.

دو کتاب "سیری در اشعار ترکی مکتب مولویه" [انتشارات ققنوس، تهران، چاپ اول ۱۳۶۹] و "ترکی سرایان مکتب شمس و مولوی" [تبریز ۱۳۸۶ - ندای شمس، چاپ اول] دکتر صدیق، هم از جهت شناساندن اشعار ترکی مولانا و دیگر منسوبین طریقت مولویه، و هم از جهت شناساندن این طریقت هتروودوکس و جایگاه آن در تاریخ فرهنگ، ادب و موسیقی ترکی به جامعه ایرانی و در سطحی وسیع، آثاری بسیار مفید اند. مولف در این دو کتاب، با اشاراتی به زبان ترکی، اقوام تورک، تورکان در خدمت اسلام و... به شرح زندگی و شخصیت مولوی پرداخته و نمونه‌هایی از اشعار فارسی و ترکی مولوی را آورده است. ترجمه و شرح اشعار ترکی مولانا، همچنین دادن نمونه‌های بسیاری از ادبیات ترکی منسوب به طریقت مولویه و درج شرح حال صاحبان آنها بی شک ارزش این آثار را دو چندان کرده است. من شخصا از ایشان کلا به سبب خدماتی که تا به امروز در ساحه زبان و تاریخ زبان و ادبیات ترکی نموده اند و بویژه تالیف و نشر دو کتاب مذکور متشکرم. بی شک مقاله حاضر که به منظور رفع کمبودها و تصحیح اشتباهاتی که در کتاب "ترکی سرایان مکتب شمس و مولوی" (و همچنین در کتاب "برگزیده متون نظم ترکی از محمود کاشغری تا غریبی تبریزی" - اثر دکتر حسین محمدزاده صدیق) مشاهده نموده ام نگاشته شده است، به هیچ وجه از ارزش این آثار نخواهد کاست.

دکتر محمدزاده صدیق در کتاب "ترکی سرایان مکتب شمس و مولوی" [www.duzgun.ir] به درستی تاکید می کند که "برخی از ابیات و ملمعات ترکی مولانا که برخی نظیر بدیع الزمان فروزانفر [جلال الدین مولوی، دیوان کبیر، به اهتمام بدیع الزمان فروزانفر] در دیوان وی منتشر ساخته اند، بدون تحقیق و غور در خزائن لغات ترکی، اغلب به شکلی مغلوط و نامفهوم به دست خوانندگان ایرانی سپرده شده اند". اما متأسفانه در کتاب "ترکی سرایان مکتب شمس و مولوی" (از این به بعد "ترکیسرایان") نیز به هنگام نقل، قرائت، ثبت، شرح و ایضاح و تفسیر برخی از اشعار ترکی مولانا دقت و وسواس لازم بکار نرفته و اشتباهات و اغلاط املائی، خوانشی، گرامری و ادبی اساسی و فاحشی رخ داده است. در برخی از موارد اشعار مندرج در "ترکیسرایان" و ترجمه و شرح آنها به حد غیر قابل قبولی نامفهوم، مغلوط و نادرست اند. تصحیح این اغلاط و اشتباهات نیز از آن جهت که تقریباً همه نشرهای اشعار ترکی مولانا در روزنامه جات و مجلات و نشریات و کتب غیر تخصصی ایران، ثبت دکتر صدیق را مبنا گرفته و در نتیجه به بازتولید و پخش اشعار مغلوط مذکور دامن می زنند، ضرورت دارد. در اینجا قبل از پرداختن به اینگونه اشتباهات و اغلاط، لازم می دانم به چند کمبود و نارسائی کلی در اثر اشاره کنم:

الف- بکار بردن اصطلاح "ترکی ایرانی": به لحاظ زبانشناسی در ایران چندین زبان تورکی **Turkic** رایج است. این زبانها عبارتند از ترکی **Turkish** (با سه گروه لهجه آذربایجانی شامل قشقائی، ایناللو، افشار و؛ سنقری؛ و خراسانی)، ترکمنی، خلجی، قزاقی و به مقدار کمی اوزبکی و اوغوری. هر چند ایران به لحاظ نفوس ترک زبان دومین کشور جهان بشمار می رود، اما هیچکدام از این زبانهای تورکی را نمی توان زبان ترکی ایرانی نامید. اگر مراد زبانهای تورکی رایج در ایران است، می بایست بدانها به همین شکل یعنی "زبانهای تورکی رایج در ایران" اشاره نمود.

ب- کاربرد نام‌هائی متفاوت (و به عقیده اینجانب نامناسب) از نام‌های گروه‌های ملی و دینی ساکن در ایران، برای نامیدن آنها: در کتاب "ترکی سرایان مکتب شمس و مولوی" جای جای از فارسیها با نام "عجم" و از زرتشتیان با نام "گبران" نام برده می شود. با اشاره به اشعار مولانا تاجیکها سیه چرده تصویر می شوند (حال آنکه مولانا اغلب هندوان را اینگونه تصویر نموده است). نامیدن گروه‌های ملی و اعتقادی معاصر در ایران با اسامی ای به جز آنچه خود برای نامیدن گروه ملی و اعتقادیشان بکار می برند، حتی اگر برای این نامها پیشینه تاریخی متصور باشد، بویژه اگر این اسامی دارای بار منفی و تحقیر آمیز مانند عجم و گبر و سیه چرده و بوده باشند مطلقاً غیرقابل قبول است. ترکان ساکن در ایران که معروض به تحقیر ملی و سیاستهای نژادپرستانه بوده اند می بایست در اجتناب از همچو نامگذاریها و رفتارهای سوال برانگیز، وسواس و اهتمام دوچندان بکار برند.

ج- ریشه شناسیهای مباحثه دار بسیاری از کلمات مانند دوست از توسماق به معنی شاخ به شاخ شدن گاوها، گدا از گنتمک، گل از گولمک، ترکی شمردن پول (کلمه ای اصلاً یونانی)، ...

شماری از اغلاط و اشتباهات

۱- در هم آمیختن ابیات دو شعر جداگانه: در "ترکیسرایان"، شعری با ۲۱ بند (هر بند دو بیت، کلا ۴۲ بیت) به عنوان طولانی ترین شعر مولانا تقدیم شده است؛ حال آنکه نگاهی سطحی به این اشعار نشان می دهد که این ابیات نه به یک قطعه شعر، بلکه به دو قطعه شعر جداگانه متعلق اند:

الف- بندها و یا شعر اول: مرکب از ۶ بند که در هر بند دو مصرع اول و دوم هم قافیه (عاقیل-آلدانماقیل، گوره-سین-دوره سین، آغلاشالار-بایراشالار، دوستلارین-آوراتلارین، وفا-گدا، اول-اولا) و مصرعهای چهارم بندها نیز با هم، هم قافیه اند (قالا، بیله، گوله، قیلا، یوخسولا، سولا).

ب- بندها و یا شعر دوم: مرکب از ۱۵ بند که در هر بند سه مصرع اول و دوم و سوم هر بند با یکدیگر هم قافیه (یولا-بیله-قالا، چالاب-سبب-طلب، منیم-آلتینیم-کیم، مالین سنین-حالین سنین-الین سنین، چیراق-دوراق-یاراتاق، آزیق-باییق-ییخ، دیره-کرم-دئره، تلف-خلف-علف، ابد-حد-مدد، یزل-عمل-امل، ائیه گیل-ائیه گیل-ائیه گیل، اونون-اونون-اونون، مال گره-قال گره-حال گره، ایلاه-گونه-آه، حاقی-باقی-موشتاقی) و مصرعهای چهارم بندها با هم، هم قافیه اند (منزیله، یئله، پولا، اله، گله، منزیله، آلا، اولا، حاصیلا، باطیلا، حالا، بولا، قولا، دیله، اولا).

در "ترکیسرایان" بندها و ابیات شعر اول و دوم با هم در هم آمیخته و در نتیجه ابیات دو شعر جداگانه در قالب یک شعر واحد عرضه شده اند.

۲- موارد قافیه ای: در "ترکیسرایان" در چند مورد ترتیب بعضی از کلمات به شکل نادرست عرضه شده، آنچنان که قافیه بندی ابیات را نیز مختل ساخته است:

الف- بند اول شعر اول در "ترکیسرایان" به این شکل نقل میشود:

اوسسون وارسا ای غافل،
آلدانماغیل زنه‌ار مالا
شول نسنه‌یه که سن قویوب،
گنده‌رسن اول گترو قالا

حال آنکه در شعر اول مصراعهای اول و دوم هر بند، هم قافیه اند و بنابراین شکل صحیح این بند به شکل زیر است:

اوسون وارسا ائی عاقیل،
زینهار مالا آلدانماقیل
شول نسنه‌یی کیم سن قویوب،
گنده‌سین اول بوندا قالا

ب- بند دوم شعر اول در "ترکیسرایان"، به شکل زیر آمده است.

سن زحمتینی گؤره سن
دوره سن دنیا مالینی
آنلار قالیرلار خرج ائدوپ
آنمیالار زهی بلا

حال آنکه در شعر اول، مصراعهای اول و دوم هر بند هم قافیه اند، بنابراین با توجه به قافیه مصراع اول (گؤره سین)، ترتیب صحیح کلمات این بند می باید به شکل زیر باشد:

سن زحمتینی گؤره سین
دنیا مالینی دوره سین

آنلار قالیرلار خرج ائدیپ
آنمایالار سنی بیله

پ- بند سوم شعر دوم در "ترکیسرایان" به این شکل آمده است:

بوگون سئوینیرسن **منیم**
آلتونوم آقچام چوخ دئیو
آنماز موسان اول سونو **کیم**
محتاج اولاسان بیر پولا

حال آنکه در شعر دوم، مصراعهای اول، دوم و سوم هر بند هم قافیه اند. بنابراین با توجه به قافیه مصراعهای اول (منیم) و سوم (کیم)، قافیه مصراع دوم هم می باید "آلتینیم" باشد. یعنی ترتیب صحیح کلمات در واقع به شکل "چوخ دییه آقچام، آلتینیم" بوده و فرم صحیح این بند چنین است:

بوگون سئوینیرسین **منیم**
چوخ دییه آقچام، **آلتینیم**
آنماز میسین اول گونو **کیم**
مؤحتاج اولاسین بیر پولا؟

۳- موارد وزنی: در "ترکیسرایان"، اوزان برخی از ابیات مختل شده است. در اینجا به یک نمونه اشاره می شود (به بقیه این قبیل اشتباهات در بخش "شرح لغات و معنی ابیات ترکی مولانا" اشاره شده است).

یئتدیکجه گوج، قیلغیل کرم: در "ترکیسرایان"، مصراع سوم در بند هفتم از شعر دوم به این شکل آورده شده است: "گوج یئتدوکجه قیلغیل کرم". این ترتیب، به لحاظ وزن شعری دارای اشکال است. ترتیب صحیح کلمات مصرع با عوض کردن جای دو کلمه "گوج" و "یئتدیکجه" بدین شکل است "یئتدیکجه گوج، قیلغیل کرم".

۴- موارد خوانشی: در "ترکیسرایان" به اشتباهات خوانشی متعددی برخورد می شود. در اینجا به چند مورد مهم اشاره می کنم (به بقیه این قبیل اشتباهات در بخش "شرح لغات و معنی ابیات ترکی مولانا" اشاره شده است).

الف: هر دم: در "ترکیسرایان" ترکیب "هردم" در مصراع "آن دان دیله هر دم مدد" بند نهم از شعر دوم، به شکل "مردم" خوانده شده و در نتیجه مصراع به اشتباه و به شکل "از مردم مدد بخواه" معنی شده است. حال آنکه این

ترکیب "هر دم" است و "آن دان" اشاره به "احد" در مصراع قبلی دارد، یعنی از خداوند مدد بخواه. "قیلقلیل نه دئدیسه احد، آن دان دیله هر دم مدد". معنی بند واضح است "اگر طالب حیات جاودانی هستی، به گفته خداوند یکتا عمل کن، هر آن از او مدد بخواه تا به نتیجه مطلوب بررسی". نمونه کاربرد هر دم در متون کلاسیک: گوژوم هر دم سنی گوژله، دیلیم هر دم سنی سؤیله؛ یونوس هر دم سنی اوژله، اونولماز اورهیی باشی. (یونوس ایمره)

ب- کیچکینه *Kiçkinən*: در "ترکیسرایان" عبارت "کیچکینه اوغلان" در مصراع "کیچکینه اوغلان هئی بیزه گلگیل"، به شکل "گنچگیلن اوغلان" خوانده و به صورت "صیغه تاکید امری ساخته شده از مصدر گنچمک" به کمک پی افزوده "گیل، گیل" شرح داده شده است. در نتیجه این اشتباه در خوانش "کیچکینه اوغلان هئی بیزه گلگیل"، با افزودن "بیا و کوهساران" به صورت "آهای پسر، به سوی ما آ، کوهساران را پشت سر بگذار و بیا" معنی شده که البته نادرست است. حال آنکه خوانش صحیح، کلمه بسیار مصطلح "کیچکینه-کیچکینه" به معنی کوچولو، خرد و کوچک مرکب از "کیچی" به معنی کوچک به علاوه -گینه، -قینا پسوند تصغیر و تحبیب در ترکی قدیم و میانه به علاوه -ن تاکید در آخر کلمه است: کیچی + کینه + ن = کیچکینه (نمونه کاربرد کیچی: "سؤز ائشیتمکده بو جومله خاص-و عام، فرقی یوخ اولو، کیچی جومله تمام" (غریب نامه). در حرف شنوئی این دسته از عامی و خاص، بین کوچک و بزرگ آنها فرقی نیست). کاربرد پسوند -گینه *ginə*، -قینا *qina* بویژه در زبان تورکی جغتائی-ازبکی رایج است. (مثلا اوزقینا=اوز+قینا به معنی کمی، یک کم). بنابر این معنی صحیح این جمله چنین است: "هی پسر کوچولو، به [سوی] ما بیا".

فی الواقع کلمه "کیچکینه-کیچکینه" یکی از کلمات بسیار مهم و کلیدی اشعار ترکی مولانا از جهت لهجه شناسی آنها و تثبیت تعلقشان - به همراه خود مولانا- به لهجه خراسانی زبان ترکی است. این کلمه امروز نیز هم در لهجه های خراسانی زبان ترکی به صورت "کیشگینه" و هم در لهجه های آذربایجانی زبان ترکی به صورتهای "کیچککه نه"، "چیقه نه"، به حیات خود ادامه می دهد. در لهجه های خراسانی زبان ترکی معاصر، چیستانی بدین شکل وجود دارد: "کیشگینه قازان، آشی مزه لی؟ یانیت - گیرده کان". (دیگ کوچولو، غذایش لذید؟ جواب - گردو). کلمات زیر در لهجه های گوناگون زبان ترکی با کلمه کیچکینه پیوند ریشه ای دارند: جیققانا، جیققان، جیققا، جینقیلی، جیققیلی، جیققیش، معادل این کلمه در دیگر زبانهای تورکی چنین است: کیچکینه (تورکی تاتاری)؛ کیسکینه (تورکی باشقوردی)؛ کیچکینه گه (تورکی اوزبکی)؛ کیچیک کینه (تورکی اویغوری)؛ کیسکینه، کیشکن تایی (تورکی قزاقی)؛ کیچینه کی، کیچینه (تورکی قرقیزی). کیچکینه در گذشته به عنوان لقب نیز بکار رفته است چنانچه وزیر سلطان ابوسعید تیموری، "کیچکینه بخشی" (کیچکینه باهادیر) نام داشت. (وی در تعلیم و تربیت امیر علیشیر نوائی، نقش مهمی داشته است).

ج- بایراشماق *Bayraşmaq*: این کلمه در بند چهارم شعر اول، "بیر دملیه آغلاشالار، آندان باریب بایراشالار"، به معنی با هم شادمانی کردن و جشن گرفتن (همریشه با بایرام) است. در "ترکیسرایان" این کلمه به صورت "باغلاشماق" به معنی اتفاق کردن تثبیت شده است. حال آنکه با توجه به مضمون شعر و مصراعهای قبلی

و بعدی که از لحظه ای گریستن دفن کنندگان و سپس خندان برگشتن و فراموش کردن متوفی و شادمانی کردن آنها سخن می‌رود، فرم بایراشماق به معنی جشن گرفتن صحیح است.

د- سونمک Sünmæk: در "ترکیسرایان" این کلمه در بند چهارم شعر دوم "سنه‌رمه‌یه الین سنین، سونمه- دیسه‌ن ال اله" به شکل "سونمادینسا" از مصدر "سونماق" که به معنی تقدیم و عرضه کردن می‌باشد گمان شده است. حال آنکه این کلمه، "سونمک" به معنی دراز کردن چیزی (دست...)، کش دادن بدون قطع و پاره نمودن است. بنابر این معنی بیت "سنه‌رمه‌یه الین سنین، سونمه‌دینسه‌ن ال اله" چنین است: اگر [در این جهان] دست [یاری] به دیگران دراز نکرده باشی، [در آن جهان] دستت به چیزی [ناجی] نخواهد رسید.

(به بقیه این قبیل اشتباهات در بخش "شرح لغات و معنی ابیات ترکی مولانا" اشاره شده است).

ه- موارد معنایی: در "ترکیسرایان"، به اشتباهات معنایی چندی برخورد می‌شود. (به بقیه این قبیل اشتباهات در بخش "شرح لغات و معنی ابیات ترکی مولانا" اشاره شده است).

الف- آس As: (آسی، آسسی، آسیق): در بند چهارم شعر دوم (آس ائتمه‌یه مالین سنین) به معنی سود، منفعت، فایده. این کلمه در ترکیسرایان با کلمه "ایسسی، ایس" (اییه، اییه‌سی) خلط و صاحب و مالک معنی شده است. حال آنکه مصراع "آس ائتمه‌یه مالین سنین" آشکارا به معنی دارائی تو فایده ای نداشته باشد است.

ب- بیله Bilə: بیله در زبان ترکی دارای سه معنی متفاوت است: ۱- باهم، ۲- حتی ۳- ضمیر تکرار (خود). این کلمه در "ترکیسرایان" در یک مورد اشتباه خوانده شده و در یک مورد دیگر اشتباه معنی شده است.

خوانش اشتباه در بند اول شعر اول: در "ترکیسرایان" ترکیب "آلابیله" در ابیات "اول کیم اوزاق یولا گنده، گره‌ک آزیق آلا بیله"، از مصدر ترکیبی "آلابیلمک" به معنی "بتواند اخذ کند، بتواند حمل کند، بتواند صاحب شود" گمان شده است. حال آنکه در اینجا با دو کلمه جدای "آلا" و "بیله" مواجهیم. کلمه "بیله" به معنی "همراه، به همراه، در معیت، با یکدیگر، همراهی" و فرم موخر کلمه "بیرله" است و ربطی به فعل "بیلمک" توانستن ندارد. چنانچه در اصطلاح "بیله گلین، بیله گئدین" (باهم بیائید، باهم بروید) و در شعر "آندا آنین خیدمتینده‌یدیم بیله، بیله گلدیم" تایید هر منزله (غریب نامه) به همین معنی است. "گره‌ک آزیق آلا بیله" کلا یعنی "می باید آزوقه به همراه داشته باشد" است.

معنی اشتباه در بند دوم از شعر دوم: در "ترکیسرایان" بیت "آنلار قالیرلار خرج ائیب، آنمایلار سنی بیله" به شکل "آنلار قالیرلار خرج ائدوپ، آنمایلار زهی بلا" خوانده شده است. "زهی بلا" به شکل آه، دریغا و "آنمایلار زهی بلا" به شکل "تو را یاد نکنند، وامصیبتا" معنی گردیده و ادعا شده که در اینجا ضمیر دوم شخص مفرد در حالت مفعولی

مستتر است. حال آنکه خوانش "زهی بلا" از اساس نادرست و نتایج گرفته شده از این خوانش نادرست، نیز نادرست اند. با توجه به موضوع بیان شده در مصراع قبلی که صحبت از دفن کردن متوفی می رود و فعل آنمایالار در این مصراع به معنی یاد کردن، خوانش درست به شکل "سنی بیله" است. "بیله" در اینجا به معنی حتی، هم؛ و "سنی" ضمیر دوم شخص مفرد در حالت صریح و نه مستتر مفعولی است. بنابر این معنی بیت "آنلار قالیرلار خرج ائیب، آنمایالار سنی بیله" بی تردید چنین است: "آنها می مانند و [آنچه تو اندوخته بودی را] خرج می کنند، از تو یادی هم نمی کنند، حتی تو را یاد هم نمی کنند".

ج- آندا-بوندا Anda-Bunda: در اشعار ترکی مولانا اغلب دوگانه بوندا به معنی این جهان، این دنیا و آندا به معنی آن جهان، آخرت در مقام مقایسه و تقابل و حتی تضاد به کرات به کار رفته است. کاربرد آندا و بوندا در ترکی اوغوز غربی قدیم و ادبیات و متون کلاسیک آن بسیار رایج بوده است. چنانچه در این بیت گفته می شود: "هر کی بوندا اول گوناھین آغلاماز، آندا آغلادیغی آسسی ائیلهمز" (۱۶۶۳ میلادی) (هر کس که در این جهان برای گناهانش نگرید، در آن جهان گریه هایش فایده ای نخواهد داشت). اما در "ترکیسرایان" کلا به این مساله بدیهی توجهی نشده، یا این کلمه نادرست خوانده شده، یا درست خوانده شده اما نادرست معنی شده و یا کلا با کلمه دیگری عوض شده است.

یک- معنی نادرست: در "ترکیسرایان"، در بیت اول شعر چهارم شکل "گله سن بوندا سنه نن غرضیم یوق، ائشیدورسن؛ قالاسان اوندا یاووزدور، یالونوز قاندا قالیرسان" تثبیت شده و کلمه "بوندا" بدون توجه به کاربرد دوگانه بوندا-اوندا، به معنی این سوی و این جا معنی شده است. کل بیت نیز به شکل "بیا اینجا، با تو عرضی ندارم، می شنوی؟ در آنجا ماندن بد نیست، به تنهایی کجا می مانی؟" ترجمه شده است که دارای معنی معقولی نیست. حال آنکه در این اشعار "بوندا" به معنی این جهان (دنیا) و در مقابل "آندا" به معنی آن جهان (آخرت) بکار رفته است. [از همین کلمه، نئولوژیسم "بوندالیق Bundalıq" به معنی سکولاریسم (این جهانی) ساخته شده است]. علاوه بر آن برای معنی دار بودن این بیت، جای "بوندا" و "آندا" به معنی این دنیا و آخرت در مصرع اول و دوم می بایست عوض شود. آنگاه بیت به شکل زیر خوانده می شود: "گلهسن آندا، سنه یئی، غرضیم یوخ ائشیدیرسین؛ قالاسان بوندا یاووزدور، یالینیز قاندا قالیرسین؟" آشکار است که در اینجا مراد از "گلهسن آندا، سنه یئی" یعنی اینکه اگر به آن جهان [به قرب خداوند] بیائی، این برایت خوب است" و مراد از "قالاسان بوندا یاووزدور" اینست که "اگر در این دنیا [و بدور از خداوند] بمانی، این برایت بد است" میباید.

دو- خوانش نادرست: در "ترکیسرایان"، در مصراع سوم بند پنجم از شعر دوم، در بیت "بوندا نه کیم قیلدین یاراق، آنلار سنه قارش ی گله"، ترکیب "بوندا نه کیم" به شکل "ئیلر طاشیم" خوانده شده که فاقد معنی است. سپس از آن معنی (آن سکه ها چون سنگهایی که به مثابه سلاح جمعی کرده باشی به سوی تو بر می گردند و در مقابل تو می ایستند) در آورده شده که کلا بی اساس است. زیرا در این بیت اولاً سخن از سکه نیست، دوما طاش حتی اگر به معنی سکه فرض شود، تاشیم به معنی سکه من است که در متن شعر فاقد معنی است، سوماً یاراق در اینجا به

معنی سلاح نبوده، به معنی تدارکات راه است، همچنین کلمه "آندا" در این بیت به شکل "آنلار" خوانده شده و به "آتون" مصرع قبلی (آتون ایسه آندا چوراق، اولا سنه اول خوش طوراق) که خود خوانشی نادرست می باشد تحویل شده است. حال آنکه فرم صحیح این ترکیب "بوندا نه کیم" و خوانش صحیح کلمه "آنلار" فرضی، "آندا" به معنی آن جهان-آخرت، در مقابل "بوندا" به معنی این جهان-دنیا در همین بیت است. در کل معنی بیت "بوندا نه کیم قیلدین یاراق، آندا سنه قارشی گله" این چنین است: هر آنچه [از مال و ملزومه دنیا] در این دنیا [اندوختی و] تدارک دیدی، در آن جهان بر علیه ات عمل کند".

سه- در "ترکیسرایان"، بوندا در مصرع چهارم بند اول از شعر اول "شول نسنهیی کیم سن قویوب، گندهسین اول بوندا قالا" به شکل "گترو" نوشته شده و به صورت میراث، مرده ریگ، بازمانده و یادگار معنی شده است. حال آنکه با توجه به شعر دوم، که در آن دو کلمه متضاد بوندا به معنی این جهان و اوندا به معنی آن جهان آمده است، در این بیت نیز کلمه صحیح، بوندا به معنی این دنیاست. معنی بیت "شول نسنهیی کیم سن قویوب، گندهسین اول بوندا قالا" چنین است: آنچه که [به هنگام مرگ] بگذاری و بروی، در این جهان بماند".

۶- موارد لهجه ای: در "ترکیسرایان"، در مواردی چند خصوصیات لهجه ای اشعار مولانا (ترکی خراسانی، پیش جغتائی و آناتولی) و دوره آنها (اغوز غربی قدیم) نادیده گرفته شده است. به عنوان مثال پسوند-بیز با فرم آناتولیائی معاصر آن-بیز و پسوند-سین با فرم آذربایجانی معاصر آن-سهن عوض شده است:

فانیبیز Fânbiz: در "ترکیسرایان" کلمه فانیبیز (بند ۱۵ شعر دوم) "بیز فانیبیز، اولدور باقی"، به شکل "فانیبیز" آمده و توضیح داده شده که -بیز صیغه اول شخص جمع مضارع از مصدر ایمک است. البته این گفته در مورد ترکی مدرن ترکیه صحیح است. اما شعر مولانا به ترکی خراسانی با رگه هائی از ترکی جغتائی و آناتولی و مربوط به دوره اغوز غربی قدیم است. در آن دوره، این صیغه به شکل -بیز (و بعدها -ووز و در ترکی مدرن -بیز) بوده است. با توجه به صیغه اول شخص مفرد مضارع مصدر ایمک در اشعار مولانا، که "مه‌ن" است (مانند سئورمه‌مه‌ن)؛ صیغه اول شخص جمع مضارع ایمک، -بیز (در ترکی خراسانی معاصر -میز، -بیس، -میس) می باشد. بنابراین فرم صحیح این کلمه "فانیبیز" می باشد. ("بیز فانیبیز": ما فانی هستیم)

جایگزینی پسوند -سان san، -سهن sən به جای پسوند -سین sin، -سون sun: در "ترکیسرایان" همه پسوندهای دوم شخص مفرد استمراری با فرم معاصر آن در ترکی آذربایجانی یعنی -سهن، -سان (که خود غلطی مصطلح و نادرست می باشد) ثبت شده اند. در ادبیات کلاسیک اغوز غربی و همچنین ترکی آناتولیائی معاصر، دو کیپ متفاوت "سان" و "سین" برای بیان صیغه دوم شخص مفرد مضارع و شرطی وجود داشته و دارد. "آلیرسان" به معنی "اگر بگیری" و "آلیرسین" به معنی "می گیری"؛ "سن‌سین" به معنی "تو هستی" و "سن‌سهن" به معنی "اگر تو هستی" بکار میرود. از اینرو در ثبت اشعار مولانا، مطابق با اصل آنها، بهتر است وجوه شرطی با پسوند "سان" و صیغه دوم شخص مفرد مضارع روایتی حال با پسوند "سین" نشان داده شود.

۷- موارد گرامری: در "ترکیسرایان" چند لغزش گرامری رخ داده است:

الف- اولا Ola: از مصدر اولماق، به معنی باشد، شاید، بلکه و احتمالا. در ترکیسرایان "اولا" و "اولا کی" به اشتباه مشتق از صفت و ضمیر اشاره "اول" به معنی او دانسته شده اند. حال آنکه این کلمه مشتق از بن فعل اولماق، به علاوه پسوند -ست. پسوند -آرزو و طلب در زمان حال و آینده است (به همراه اگر، معنی شرط می دهد).

ب- اؤپگون Öpgün: در "ترکیسرایان"، کلمه "اؤپویون öpüyün-اؤپگنک öpügün" در مصرع "بیر اؤپویون دیلهرمه‌ن"، به صورت "بوسه" معنی شده است. حال آنکه اؤپگون-اؤپگنک در اینجا به معنی "بوسه تو را" است. اؤپوک در زبان ترکی به معنی بوسه، نوعی بوسه صمیمی و پاک، کودکانه، بوسه طولانی و پر ادعا است. (همیشه با اؤیوش، اؤپوجوک، اؤپمک، اؤپوشمک، اؤپسه‌مک). اؤپگنک (اؤپوگونکو) نیز معادل اؤپویونو معاصر و به معنی بوسه تو را است. تقطیع، تطور و اسقاط اؤپوگونکو بدین شرح است: اؤپوگونگو = اؤپوگ + ونگ + و = اؤپوگ + ونگ = اؤپوگونگ = اؤپگونگ = اؤپگون. البته در اینجا پسوند مفعولی -سی مستتر است که با ملاحظه آن "بیر اؤپویونو دیلهرمه‌ن" به معنی یک بوسه تو را می خواهم است.

ج- ائيله گیل Eyləgil: در "ترکیسرایان" صیغه تاکید از مصدر ائيله‌مک در بند یازده از شعر دوم به شکل "ائيله گیل" ثبت شده که با توجه به قانون هماهنگی اصوات در واقع می بایست "ائيله گیل" باشد.

شرح لغات و معنی ابیات ترکی مولانا

ایلیک تور کجه قوشوق - شعر اول

(1)

اوسون وارسا ائی عاقیل Usun varsa ey âqil

زینهار مالا آلدانماقایل! Zinhar mala aldanmağıl!

شول نسنه‌یی کیم سن قویوب Şol nəsənəyi kim sən qoyub

گئده‌سین اول بوندا قالا Gedəsin ol bunda qala

ترجمه: ای عاقل، اگر دارای خرد هستی، زنهار فریب مال [دنیا] - آنچه که تو [در این دنیا] گذاشته و خواهی رفت، [اما او] در این دنیا باقی خواهد ماند- را نخور.

اوسون: از اوس US (اوص، اس، اص) در اینجا به معنی عقل، خرد، فکر و اندیشه، نیروی تمییز. معنی دیگر این کلمه در ارتباط با دلتنگی و ملال و غفلت و تنبلی و اهمال و بی قیدی ... است. این کلمه در "ترکیسرایان" به شکل "اوسون" و مشدد نوشته شده، بی آنکه توضیحی در علت مشدد شدن آن داده شود. و نیز مرتبط با معنی دوم این کلمه (در کلمات اوسال، اوسانج، اوسانگ و اوسانماق، اوساندریماق، اوسانلیماق،) که همه در رابطه با دلتنگی و ملال و غفلت و تنبلی و اهمال و بی قیدی ... می باشند، انگاشته شده است. حال آنکه اوس در بیت فوق با معانی خرد و اندیشه و فکر و عقل این کلمه مرتبط است. از همین ریشه است اوسال (عقلانی)، اوسچو (عقلگرا، راسیونالیست)، اوسچولوق (خردگرائی)؛ اوسلو (باهوش، هوشمند، متین و با وقار)؛ اوس دیشی (دور از خرد)؛ اوسا وورماق (نیک اندیشیدن در موضوعی خاص، نکته ای را در ذهن تحلیل کردن)؛ اوسول (شخص به کمال عقلی رسیده)؛ اوسوق (معقول و متناسب)؛ اوسوللو (در ترکیب ساغ-اوسوللو به معنی عاقلانه، شخص کامل و عقلا).

عاقیل: در "ترکیسرایان" به شکل غافل نوشته شده، حال آنکه مصرع صریحا بیان می کند که شخص دارای عقل (اوس) فریفته مال دنیا نمی شود. آشکار است که شخص دارای عقل، عاقل نامیده می شود نه غافل.

زینهار مالا آلدانماقیل: در "ترکیسرایان"، به شکل "آلدانماغیل زنهار مالا" آمده است. حال آنکه در این شعر مصراعهای اول و دوم هم قافیه اند. از آنجائیکه قافیه مصرع اول عاقل است، بنابراین ترتیب صحیح کلمات مصرع دوم هم قافیه با مصراع اول. به این شکل می باید باشد: "اوسون وارسائی **عاقیل**، زینهار مالا **آلدانماقیل!**"

نسنه Nəsnə: (نسته، نسه، نستنه)، شئی، چیز. نسنه‌یی: چیز را. در "ترکیسرایان" به عوض حالت مفعولی به شکل نادرست "نسنه‌یه" ثبت شده است.

شول Şol (شو+اول): اندکی دورتر از این، اندکی نزدیکتر از آن (اشاره به مکان و زمان نزدیک) (شؤیله = شو + اؤیله = اینگونه، اینسان، شونلار = اینها، اینان؛ شو، شوندان، شونجا، شیمدی،)

بوندا Bunda: این جهان، در مقابل "آندا" به معنی آن جهان. در "ترکیسرایان" به شکل "گئرو" نوشته شده و به صورت میراث، مرده ریگ، بازمانده و یادگار معنی شده است. حال آنکه با توجه به شعر دوم، که در آن دو کلمه متضاد "بوندا" به معنی این جهان و "اوندا" به معنی آن جهان آمده است، در این بیت نیز کلمه صحیح "بوندا" به معنی این دنیا است.

(2)

Sən zəhmətini görəsən سن زحمتینی گۆره سین
Dünya malını dürəsən دنیا مالینی دوره سین
Anlar qalırlar, xərc edib آنلار قالیرلار، خراج ائدیب
Anmayalar səni bilə آنمایالار سنی بیله

ترجمه: تو زحمت کشیده، مال دنیا را گرد آوری. آنها [پس از فوت تو] مانده و خرج کنند، بی آنکه حتی یادی از تو کرده باشند.

سن زحمتینی گۆره سین: تو رنج آنرا بکشی. در برگزیده متون نظم ترکی به شکل "ایشین زحمتین گۆروپتون" ضبط شده که کلا نادرست است.

Dürmək: گردآوردن، جمع کردن، روی هم انباشتن، تا کردن و بستن، لوله کردن، به شکل تومار پیچاندن. از همین ریشه است دورمهج (لقمه بزرگ، ساندویچ)، دورمه و دوروم (هر دو به معنای ساندویچ)، به شکل ترمه وارد زبان فارسی شده است.

دوینا مالینی دوره سین: در "ترکیسرایان" به شکل "دوره سن دوینا مالینی" آمده است. حال آنکه در این شعر مصراعهای اول و دوم هم قافیه اند، بنابراین با توجه به قافیه مصراع اول (گۆره سین)، ترتیب صحیح کلمات این مصرع به این شکل می باید باشد: "سن زحمتینی گۆره سین، دوینا مالینی دوره سین". همچنین جایگزین کردن پسوند دوم شخص مفرد حال مضارع روایتی -سین، با فرم معاصر و نامناسب آذربایجانی آن -سهن نادرست است.

Anmaq: یاد نمودن، به خاطر آوردن، یاد کردن. از همین ریشه است آنی (خاطره)، آنما (یادبود)، آنیت (یادمان)، آنیم (یادواره)، آنار (ذاکر، به عنوان اسم شخص نیز بکار می رود).

Bilə: ۱- همراه، با، همراه با، در معیت. در این معنی فرم اصلی آن بیرله است ۲- حتی، هم، ۳- ضمیر تکراری خود.

سنی بیله **Səni bilə:** در "ترکیسرایان" به شکل "زهی بلا" آمده و به معنی آه، دریغا معنی شده است. حال آنکه خوانش درست به شکل "آنمایالار سنی بیله" بوده و کل مصراع با توجه به موضوع بیان شده در مصراع قبلی (دفن کردن) و فعل آنمایالار (یاد کردن)، به معنی تو را یاد هم نکنند است.

آنلار قالیرلار خرج ائدیپ، آنمایا لار سنی بیله: در برگزیده متون نظم ترکی که شکل "آن قالیر آنی خرج ائوپ سن آنمایا رهی بلا" ضبط شده که کلا مغلوط و نامفهوم است.

(3)

Səni unudur dostların سنی اونودور دوستلارین
Oğlun, qızın, avratların اوغلون، قیزین، آوراتلارین
Ol malını üləşələr اول مالینی اوله شه لر
Hesab edib qıldan qıla حساب ائدیپ قیلدان قیلا

ترجمه: دوستانه، دختر و پسر و زنانت تو را فراموش کنند. آنها آن مالت را مو به مو حساب و بین خود تقسیم کنند.

آورات (آرود) Avrat: همسر، زن. این کلمه در "ترکیسرایان" به شکل عورت ثبت شده که شبیه عربی بودن این کلمه را القا می کند. حال آنکه کاربرد فرم آورات- آروات که دارای ریشه و ظاهر ترکی است مناسبتر به نظر می رسد. از ریشه اوراگات-اوراقوت-اوراگاج ترکی قدیم. ریشه شناسی این کلمه بر اساس عورت عربی، ریشه شناسی ای عامیانه و نادرست است.

اوله شمک Üleşmək: تقسیم کردن، پخش کردن. از همین ریشه است: اؤلکه (کشور)، اولوش (سهام)، اولوس (ملت)

(4)

Bir dəmliyə ağlaşalar بیر دملییه آغلاشالار
Andan barıb bayraşalar آندان باریب بایراشالار
Səni çuxura gömüşüb سنی چوخورا گوמושوب
Tez dönələr gülə gülə تیز دؤنه لر گوله گوله

ترجمه: [پس از مرگ تو] برای لحظه ای بگریند، سپس رفته و جشن بگیرند. تو را دفن کرده و خندان و شادان به سرعت برگردند.

آغلاشماق Ağlaşmaq: باهم گریستن، سوگواری گروهی. پسوند "ش" که در افعال بایراشماق، آغلاشماق، گوמושماق، اریشماق، اوله شمک و بکار رفته است، پسوند اسم ساز از فعل در زبان ترکی در وجه مشارکتی

است و با "ش" فارسی رابطه ای ندارد. از متون تورفان "اوروش" (نبرد)، کوسوش (آرزو)، بوسوش (غم)، یاراش (مناسب)، سیغیش (اضطراب). در بعضی از افعال "ش" به عنوان پسوند تشدید و تاکید نیز بکار می‌رود. ککره‌شمک (تحقیر کردن). استعمال پسوند -ش در تمام زبانهای تورکی و در ایران بویژه در لهجه های قشقائی زبان ترکی در جنوب دیده میشود.

بایراشالار Bayraşalar: از ریشه بایراشماق Bayraşmaq باهم جشن گرفتن، هم‌ریشه با بایرام. این کلمه در "ترکیسرایان" به شکل باغلاشالار از مصدر باغلاشماق به معنی اتفاق کردن ثبت شده است. حال آنکه با توجه به مضمون شعر و نیز مصرع بعدی که از خندان برگشتن دفن کنندگان سخن می‌رود، فرم بایراشماق به معنی جشن گرفتن صحیح است. (در ترکیسرایان ریشه باغ به معنی ریسمان و طناب دانسته شده است. حال آنکه باغ کلمه ای مرکب از مصدر باستانی با- به علاوه پسوند اسم ساز از فعل -ق می باشد. باق-باغ کلمه ای به معنی هر نوع پیوند و ربط و بند دهنده اعم از ریسمان و طناب و ... بوده است).

گوّموشمک Gömüsmək: دفن نمودن با کمک هم، نهادن در زیر خاک و با خاک پوشاندن. از همین ریشه است گوّمو (چیز دفن شده)، گوّموت (خزینة)، گوّمولو (مدفون)؛ کوّمه‌ج، کوّمور (ذغال)،

(5)

قیلما یالار سنه وفا قیلما یالار سنه وفا

Bunlar bay ola, sən gəda بونلار بای اول، سن گدا

Sənin üçün verməyələr سنین اوچون وئرمه‌یه‌لر

Bir para ətmək yoxsula بیر پارا اتمک یوخسولا

ترجمه: بر تو وفا نکنند، [پس از فوت تو] اینان بی نیاز [از تو] و تو نیازمند [دعای خیر و فاتحه آنها] شوی. [اما] آنها از برای تو قرص نانی هم به فقیری ندهند.

قیلماق Qılmaq: کردن و انجام دادن. اغلب مترادف مصادر ائيله مک و ائتمک بکار می‌رود. در ترکیسرایان گفته می شود که دارای معنی نماز گزاردن نیز می باشد. حال آنکه "قیلماق" به تنهایی معنی نماز گزاردن ندارد، "نماز قیلماق" به معنی نماز گزاردن است.

بای Bay: دارا، ثروتمند. در ترکیسرایان گفته می شود که کلمه بای به زبان فارسی نیز وارد شده و به صورت "بیک" رایج است. حال آنکه دو کلمه بای (پای، بی) به معنی ثروتمند و بیک (بیگ، بگ، بیک، بک، بی، بهی، به-)

یگ، ... به معنی آقا، ارباب، دو کلمه جداگانه با دو ریشه شناسی و دو معنی جداگانه اند و نسبت و ربطی به هم ندارند. از همین ریشه است باییتماق (ثروتمند کردن)، باییماق (ثروتمند شدن).

اولا Ola: در "ترکیسرایان" به شکل اولار و به فرم استمراری آمده است، حال آنکه با توجه به فعل قبلی قیلمایالار که مضارع است، این فعل نیز می بایست به شکل مضارع (اولا) آورده شود.

اتمک Ötmək: نوعی نان

(6)

اول مال کی دوردون نار اولا Ol mal ki dürdün nâr ola
حاقق ین گۆزونده تار اولا Haqq'ın gözündə târ ola
هرگیز مدد بولمایاسین Hərgiz mədəd bulmayasın
چئوره باخیب، ساغا سولا Çevrə baxıb, sağa sola

ترجمه: مالی که [در این دنیا] اندوختی، [در آن جهان تبدیل به] آتش خواهد شد. [این نار] به چشم خدا [نه سبب روشنی سرنوشت تو، بلکه باعث تیره و] تار [شدن آن] خواهد بود.

اول مال کی دوردون نار اولا: در "ترکیسرایان" به شکل "اول مال کی دوردون مار اولا" خوانده شده و به صورت مالی که جمع کرده ای مار شود معنی شده است. حال آنکه بنظر می رسد خوانش "نار" به معنی آتش مناسبتر باشد. مراد آنست که مالی در این دنیا اندوخته ای در آن جهان تبدیل به آتشی خواهد شد که تو را خواهد سوزاند. این معنی در هماهنگی کامل با مصراع دیگر قرار دارد که می گوید اما این نار به چشم خدا نه سبب روشنی سرنوشت تو، بلکه باعث تیره و تار شدن آن است.

حاقق ین گۆزونده تار اولا: در "ترکیسرایان" به شکل "حقا که گورون دار اولا" آمده است. با توجه به نگاه کردن به چپ و راست در مصرع بعدی (باخیب ساغا سولا)، و نیز با توجه به روشنی "نار" در مصرع قبلی که در رابطه با دیدن اند، به نظر میرسد فرم حاقق ین گۆزونده تار اولا (به چشم حق تار باشد) مناسبتر است. مقصد آنست که اندوخته دنیا، آخرت انسان را سوزانده و سرنوشتش را به چشم خداوند تیره و تار می کند.

چئوره Çevrə: پیرامون، اطراف، محیط، از مصدر چئویرمک به معنی برگرداندن، به چرخش در آوردن، واژگون کردن. همیشه با چئویری (ترجمه)، چئویریم (برگردانش)، چئویریلیش (کودتا)، چئورهچی (طرفدار محیط زیست)، چئورهله مک (محاصره کردن)، چپ چئویرمک (زیرو رو کردن)

ایکینجی تورکجه قوشوق - شعر دوم

(1)

Ol kim gedə uzaq yola اول کیم گنده اوزاق یولا
Gərək azıq ala bilə گره ک آزیق آلا بیله
Almaz isə yolda qala آلماز ایسه یولدا قالا
Ərməyə hərgiz mənzilə ارمه یه هرگیز منزله

ترجمه: آنکه راه طولانی در پیش دارد، می باید به همراه خود توشه بردارد. اگر [توشه راه را به همراه] بر ندارد، هرگز به منزل نرسد.

آزیق Azıq: زاد، توشه، خوراک راه. به شکل آذوقه وارد زبان فارسی شده است. از همین ریشه است آزیقلیق (ظرف غذا)، آزیقلی (کسی که به بینوایان غذا دهد)

"آلا بیله Ala Bilə": در "ترکیسرایان" این ترکیب به شکل "آلابیله" از مصدر ترکیبی "آلابیلیمک" به معنی بتواند اخذ کند گمان شده است. حال آنکه در اینجا با دو کلمه جدای "آلا" به معنی بگیرد، و "بیله" به معنی همراه داشته باشد مواجهیم. بیله فرم دیگر "بیرله" در ترکی قدیم به معنی با، همراه، در معیت و ... است و ربطی به فعل معین بیلیمک به معنی توانستن ندارد. "گره ک آزیق آلا بیله" یعنی می باید آذوقه راه به همراه داشته باشد.

ارمک Ərmək: واصل شدن، رسیدن. از همین ریشه است "ارمیش" و "ارهن" به معنی عارف، ولی و اولیا الله.

(2)

Verdi sənə malı Çalab وئردی سنه مالی چالاب
Ta xeyrə qılasın səbəb تا خئیره قیلا سین سبب
Xeyr əyləgil, Haq qıl tələb! خئیر ائيله گیل، حاق قیل طلب!
Vermədən ol malı yelə وئرمه دن اول مالی یئله!

ترجمه: خداوند به تو مال داد تا [انرا] سبب خیر کنی. کار خیر کن و حق را بطلب، پیش از آنکه آن مال [خدا داده] را به باد دهی.

چالاب Calab: خداوند، پروردگار. در ترکیسرایان به شکل چلب آمده است، حال آنکه مناسبتر است فرم چلب- چلبی به معنی شیخ طریقت و افندی و... و فرم چالاب برای پروردگار بکار رود. "حاق چالاب یم، حاق چالاب یم، سنجیله بین یوخ چالاب یم" (یونوس ایمره) [پروردگار حقم، پروردگار حقم!؛ مانند تو پروردگاری ندارم].

خئیر ائیله گیل، حاق قیل طلب: در "ترکیسرایان" "ائیله گیل" به معنی بکن، به شکل "ائیله ده" خوانده شده و به صورت ادات تاکید "ده" به علاوه فعل امر "ائیله" توضیح داده شده است. حال آنکه قالب "ائیله ده"، (البته به شکل "ائت ده") صرفاً در ترکی مدرن ترکیه بکار می رود و در متون قدیمی کاربرد ندارد. فرم صحیح "ائیله گیل" به معنی بکن (با تاکید) می باشد.

(3)

Bugün sevinirsin mənim بوگون سئوینیرسین منیم
Çox diyə aqçam, altınım چوخ دییه آقچام، آلتینیم
Anmazmısın ol günü kim آنماز میسین اول گونو کیم
Möhtac olasın bir pula مؤحتاج اولاسین بیر پولاً؟

ترجمه: امروز شادمانی می کنی که [پول] نقره و طلای بسیاری داری، [آیا] به یاد نمی آوردی آن روزی را که به پیشیزی نیز محتاج شوی؟

آقچا (آغچا) Aqça = آغی + چا: پول، شئی بهادار که برای معامله پایاپای بکار رود. از ریشه آغی (پارچه ابریشمی) و یا آقی (خزینه) در ترکی باستان.

چوخ دییه آقچام، آلتینیم: در "ترکیسرایان" به شکل "آلتونوم، آقچام چوخ دئیو" آمده است. حال آنکه در این شعر، مصراعهای اول، دوم و سوم هم قافیه اند. بنابراین با توجه به قافیه مصراعهای اول (منیم)، و سوم (کیم) قافیه مصراع دوم هم می باید آلتینیم باشد. یعنی ترتیب صحیح کلمات به این شکل است: بوگون سئوینیرسین **منیم** چوخ دییه آقچام، **آلتینیم**. آنماز میسین اول گونو **کیم**...

اول گونو Ol günü: در "ترکیسرایان" به شکل "اول سونو" آمده است. حال آنکه با توجه به مصرع قبلی که صحبت از "بو گون" (امروز پولدار) می رود، کاربرد "او گون" (آنروز بی پول) و ایجاد تضاد (بو گون - او گون) مناسبتر به نظر میرسد.

(4)

As etməyə mälın sänin آس ائتمه‌یه مالین سنین
Xoş olmaya hâlin sänin خوش اولمایا حالین سنین
Nəsnərməyə əlin sänin نسنه‌رمه‌یه الین سنین
Gər sünmədinsə əl ələ گر سونمه‌دینسه ال اله

ترجمه: اگر [در این جهان] دست [یاری به سوی کسی] دراز نکرده باشی، [در آن دنیا نیز] مالت فایده ای نخواهد داشت، حالت خوش نخواهد بود و دستت به چیزی نخواهد رسید.

As (آسی، آسسی، آسیق): سود، منفعت، فایده. این کلمه در ترکیسرایان با "ایسی، ایس" (اییه، اییه‌سی) به معنی صاحب و مالک خلط شده است.

Nəsnərmək: به چیزی دست یافتن. فشرده نسنه‌یه ارمک.

Sünmək: دراز کردن چیزی، کش دادن بدون قطع و پاره نمودن، از همین ریشه است سوندوروک Sündürük و سونه‌ک Sünək (شئی قابل انعطاف، الاستیک)

Sünmədinsə: در "ترکیسرایان" به شکل سونمادینسا از مصدر سونماق توضیح داده شده است. مصدر سونماق به معنی تقدیم و عرضه کردن می باشد، حال آنکه آنچه در این مصرع بکار رفته سونمک به معنی دراز کردن چیزی (دست،...) است. نمونه کاربرد سونمک در متون کلاسیک ترکی: یونوس، تاپ، اوزات بو سؤزو؛ آلاّه ینا توتقیل اوزو- دیداردان آییрма بیزی، آلاّه سنه سوندوم الیم (یونوس ایمره) (خداوند دستم را به سویت دراز کردم).

(5)

İltdin isə anda çıraç ایلتدین ایسه آندا چیراق
Ola sənə ol xoş duraç اولا سنه اول خوش دوراق
Bunda nə kim qıldın yaraç بوندا نه کیم قیلدین یاراق
Anda sənə qarşı gələ آندا سنه قارشى گله

ترجمه: اگر به آنجا چراغی برده باشی، مقری خوب برایت خواهد بود، [در غیر اینصورت] هر آنچه که در این جهان حاضر کرده ای، در آن جهان بر علیه ات خواهد بود.

ایلمک İltmæk: بردن، رساندن، متصل کردن، آویزان کردن. چیراغی ایلمک = به همراه بردن چراغ، آویزان کردن چراغ. نمونه کاربرد ایلمک در متون کلاسیک ترکی: "ایلیتیب بیزی مقبره‌یه قویانلارا سلام اولسون" (یونوس ایمره) (سلام بر کسانی که جنازه ما را به مقبره ببرند). "یونوس، شیمدی سن دیل ایله، من حاقق ُی سئوهریم دئمه؛ اول پادشاه حضرتینه، گور کلو ماتاه ایلمک گرهک (یونوس ایمره) (به حضور آن پادشاه، متاع زیبا می بایست برد). از همین ریشه است نئولوژیسم "ایلمه" به معنی ای مئیل.

دوراق Duraq: ایستگاه، موقف، مقر، جای. چنانچه یونوس ایمره می گوید: "نه سولطان، نه بایلارداسین؛ نه کؤشک-و سارایلارداسین- گیردین میسکینلر گؤنلونه، اندیندین دوراق چالاب یم" (نه در میان سلاطین و ثروتمندانی، نه در قصر و کاخها هستی؛ به دل فقرا داخل شدی و جای گرفتی، پروردگارم)

ایلتدین ایسه آندا چیراق: در "ترکیسرایان" این مصراع به شکل "آلتون ایسه آندا چوراق" آورده شده و "چوراق" به شکل شوره زار، "آلتون" به شکل طلا و سکه نقره و کل مصرع به شکل "آنگاه طلا، تله و [گورت] مسکن و ماوایت می شود" تفسیر شده است. حال آنکه "ترکیب آلتون ایسه آندا چوراق" که به معنی "طلا در آن جهان شوره زار می شود است افاده معنی نمی کند، و با مصرع بعد از خود (اولا سنه اول خوش دوراق) نیز کوچکترین ارتباط معنایی منطقی ندارد. علاوه بر آن رسیدن از همچو جمله بی معنی ای به تفسیر حیرت العقول "آنگاه طلا، تله و [گورت] مسکن و ماوایت می شود" غیر ممکن است، افزون بر آنکه این تفسیر خود چندان معنی دار هم نمی باشد. فرم صحیح این بیت "ایلتدین ایسه آندا چیراغ، اولا سنه اول خوش دوراق" است که به سادگی به معنی "اگر به آنجا (با دست یاری به سوی دیگران دراز کردن در این دنیا، که در ابیات قبلی از آن سخن می رود) چراغی برده باشی، آنجا برای تو اقامتگاهی خوش خواهد شد".

یاراتق Yaraq: آمادگی راه، تدارکات سفر، حاضر، چیز مفید و بدردبخور، سلاح، زره، سپر. به شکل یراق به زبان فارسی وارد شده است. یراق ائیلهمک به معنی مهیا شدن است. (نهاد "یراق گرهک" در دوره صفوی معادل لجیستیک بوده است).

بوندا نه کیم قیلدین یاراتق: در "ترکیسرایان" به شکل "نئیلر طاشیم قیلدین یاراتق" آمده است که نامفهوم و غیر منطقی است و معنی ای که از آن در آورده شده (آن سکه هایی که به مثابه سلاح جمع کرده ای) نیز به هیچ وجه نمی تواند از آن استنباط و استنتاج بشود. علاوه بر آن در اینجا کلمه یراق نه به معنی سلاح، بلکه به معنی تدارکات راه است، چنانچه در غریب نامه آمده است: "چونکو جومله یول یاراتق جمع اولا، هم مووافیق اول یولا یولداش بولا". "نئیلر طاشیم" خوانشی نادرست است و فرم صحیح "بوندا نه کیم" می باشد و بر این اساس نیز کل مصراع "بوندا نه کیم قیلدین یاراتق" به معنی هر آنچه در این دنیا از ملزومه راه آماده کرده ای" است. یراق قیلماق به معنی تدارک لوزام است.

یونس ایمره ترکیب "یارق قیلماق" و کلمه "دوراق" این بند را عینا در شعر زیر بکار برده است: "گل گئده‌لیم، قالما یراق؛ دوست اوچون قیلالیم یارق؛ شیخ این قاتیندایر دوراق، گل دوستا گئده‌لیم کؤنول". از همین ریشه است دوروم (موقعیت)، دوراغان (ایستا)، دوراقساما (مکت)، دورقون (راکد)

آندا سنه قارشی گله: در "ترکیسرایان" به شکل "آنلار سنه قارشی گله" آمده و به "آلتون" مصرع قبلی - که خوانشی نادرست می باشد- تحویل شده است. حال آنکه خوانش صحیح کلمه "آندا" به معنی آن جهان-آخرت، در مقابل "بوندای" مصرع قبل به معنی این جهان-دنیا است. (بوندا نه کیم قیلدین یارق- آندا سنه قارشی گله: هر آنچه که در این جهان اندوخته ای، در آن جهان بر علیه ات خواهد بود.)

(6)

Mal, sərmaya qılqıl azıq مال، سرمایا قیلقیل آزیق
Haqq'a inanırsan bayıq حاقق ااینانیرسان باییق
Yap âxirət, dünyanı yıx یاپ آخیرت، دنیانی بیخ
Tâ ərəsin xoş mənzilə تا اره‌سین خوش منزله

ترجمه: اگر به حق ایمانی قطعی داری، مال و سرمایه ات را [با بذل و بخشش آنها] توشه [راحت] کن، آن جهان را بساز و این دنیا را تخریب کن، تا به منزلی خوش واصل شوی.

باییق Bayıq: حقیقت، سخن راست و اصیل، قطعی و بیگمان، آشکار و روشن

(7)

Çün ola əlində dirəm چون اولا الینده دیره‌م
Yetdikcə güc, qılqıl kərəm یئتدیکجه گوج، قیلقیل کرم
Öyüt budur ki mən derəm اویوت بودور کی من دیره‌م
Devlət anın öyüt ala دئولت انین اویوت آلا

ترجمه: هنگامی که [پول] درهم در دست داری، تا آنجا که می توانی، بذل و بخشش کن. پند [واقعی] این است که من می گویم، بخت و اقبال [حقیقی] از آن کسی است که پند پذیرد.

دیره *Dirəm*: درم، درهم (واحد پول، از دراهمای یونانی)

یئتدیکجه گوج، قیلقیل کرم: در "ترکیسرایان" به شکل "گوج یئتدوکجه قیلقیل کرم" آمده است که به لحاظ وزن شعری دارای اشکال است. ترتیب صحیح کلمات مصرع بدین شکل است "یئتدیکجه گوج، قیلقیل کرم".

اویوت (اویود) *Öyüt*: پند، نصیحت، اندرز

من: من ترکی و من فارسی ارتباطی با هم ندارند. مانند بد انگلیسی و بد فارسی. من تورکی از ریشه آلتائی بی به معنی من گرفته شده است. بی+z=ما فرم جمع آن است. اشکال باستانی و لهجه ای این کلمه بدین شرح است: بینگ، مینگ، مانگ، بین، مین، بن، من، مم. هم چنین است او"ی ترکی و فارسی. او"ی ترکی مخفف اول ترکی قدیم و باستان است. ادعا شده است که هر دو ضمیر "من" و "او" فارسی معاصر، وامواژه هائی ترکی در این زبان می باشند.

دئره *Derəm*: دبیبره، دئیره (میگویم).

(8)

Ayıtma mal oldu tələf! آیتما مال اولدو تلف!
Haq birə min verər xələf حاقق بیره مین وئره ر خلف
Qılqıl sələf! Qılma ələf! قیلقیل سلف! قیلما ələf!
Vərnə qamu zâyi ola! ورنه قامو ضایع اول!

ترجمه: [هنگامی که بذل و بخشش می کنی] نگو که مالت تلف شد، حق در عوض یک، هزار می دهد. کار ارجمند کن و کار نازل مکن، وگرنه همه ضایع می شود.

آیتماق *Ayıtmaq*: گفتن، ذکر کردن، وعده دادن، پرسیدن، به گفتار آوردن (از مصدر آیماق به همین معانی. از همین ریشه است آیدیرماق، آیتیش (احوال پرسی)، آیتقان (سائل)، آیدیق (آی+دیق، خطاب)، آییق (وعده)، آیتینماق، آیتیلماق، آیتیم (سرود))

آیتما مال اولدو تلف: مصرع در "ترکیسرایان" به شکل "ائمه مالین الا تلف"، یعنی کلمه اول مصراع آیتما" به اشتباه ائمه به معنی مگو و دو کلمه آخر "اولدو تلف" به شکل "الاتلف" به معنی تلف شد خوانده شده است. هرچند در باره الاتلف توضیحی داده نشده، با اینهمه کل مصرع به شکل "مال خود را تلف نکن" معنی شده است. حال

آنکه "ائمه مالین الا تلف" معنی کاملاً متضادی با آنچه عرضه شده داشته و به مفهوم "مال خودت را حتما تلف بکن" است! با تصحیح خوانش به شکل آیتما (به جای ائمه) و اولدو (به جای الا)، فرم صحیح و معنیدار مصرع چنین می شود: "آیتما مال اولدو تلف" به معنی (به هنگام از دست دادن مالی) نگو (و شکایت نکن) که مالت تلف شد.

سلف: (کلمه ای عربی) آنکس که از دیگران در امری جلو زده است، کار و چیزی که قابل افتخار و غرورآفرین است، فروش مهلتدار.

علف: (کلمه ای عربی) کار و چیز بی ارزش و نازل مانند علف

حاقق بیره مین وئره خلف: در "ترکیسرایان" به شکل "حق بیر مینه وئورور خلف" آمده و به صورت "حق یک در هزار عوض می دهد" معنی شده است. اما این معنی که حق در مقابل هزار، یک عوض می دهد کاملاً متضاد آن چیزی است که مصراع در صدد القای آن است. فرم صحیح این مصراع به شکل "حاق بیره مین وئره خلف" و به معنی "حق در مقابل یک (نیکی)، هزار (پاداش) عوض می دهد" است.

(9)

Dilər isən eyş-i əbəd دیله رایسن عئیش-ی ابد

Qılqıl nə dediysə Əhəd قیلقل نه دئدییسسه احد

An`dan dilə hər dəm mədəd! آن دان دیله هر دم مدد!

Tâ ərişəsin hâsıla! تا اریشه سین حاصیلا!

ترجمه: اگر خواهان حیات جاویدان هستی، به هر آنچه که [خداوند] یکتا گفته عمل کن، هر لحظه از وی مدد بخواه تا به نتیجه برسی.

قیلقل نه دئدییسسه احد: در "ترکیسرایان" به شکل "توتغیل" آمده و به شکل عمل کن معنی شده است. حال آنکه توتغیل به معنی بگیر است. کلمه صحیح قیلقل به معنی عمل کن است.

هر دم: همیشه، هر آن، همواره. در "ترکیسرایان"، "هردم" به شکل "مردم" خوانده شده و در نتیجه مصراع به اشتباه و به شکل "از مردم مدد بخواه" معنی شده است. حال آنکه این ترکیب "هر دم" است و "آن دان" اشاره به "احد" در مصراع قبلی دارد یعنی از خداوند مدد بخواه. "قیلقل نه دئدییسسه احد، آن دان دیله هر دم مدد". معنی بند واضح است "اگر طالب حیات جاودانی هستی، به گفته خداوند یکتا عمل کن، هر آن از او مدد بخواه تا به نتیجه مطلوب

بررسی". نمونه کاربرد هر دم در متون کلاسیک: گوزوم هر دم سنی گوزلەر، دیلیم هر دم سنی سؤیلەر؛ یونوس هر دم سنی اؤزلەر، اونولماز اورهیی باشی. (یونوس ایمره)

اریشمک **Ərişmək**: به چیزی واصل شدن

(10)

Böylə buyurdu Ləm yəzəl: بؤیله بویوردو لم یزل:
"Bilin bunu! Qılın əməl! قیلین بونو! عمل!
Tərk eyləniz tul-i əməl ترک ائیله نیز طول-ی امل
Uymanız hər bir bətilə! اویمانیز هر بیر باطیلا!

ترجمه: خدای لم یزل چنین فرمود: این (حقایق) را بدانید و بدان عمل کنید، طول امل را ترک کنید و مطیع هر باطلی نشوید.

بؤیله **Böylə**: اینگونه، این سان

اویماق **Uymaq**: پیروی کردن، متابعت، هماهنگی نمودن، شیفته شدن. از همین ریشه است اویسال (مطیع)، اویارلاماق (انطباق دادن، تعدیل کردن)؛ اویوم (هماهنگی)، اویقون (مناسب)، اویار (O.k).

(11)

Yoxsul isən, səbr eyləgil یوخسول ایسهن، صبر ائیله گیل
Gər bay isən, xeyr eyləgil! گر بای ایسهن، خئیر ائیله گیل!
Hər bir hala şükr eyləgil! هر بیر حالا شوکر ائیله گیل!
Haq döndürür haldan hala حاقق دؤندورور حالدان حالا

ترجمه: اگر مستمندی صبر پیشه کن، و اگر دارا هستی خیر باش (بذل و بخشش کن)، در هر حالی که هستی شکرگزار باش، زیرا که حق از حالی به حال دیگر متحول می کند.

گر بای ایسهن، خئیر ائیله گیل: در "ترکیسرایان" به جای خئیر، کلمه "ذکر" آمده است. کلمه صحیح با توجه به بای (ثروتمند)، خیر است، یعنی شخص ثروتمند باید خیر باشد.

(12)

Dünya An'ın, axrət An'ın دنیا آن ین، آخرت آن ین
Ne'mət An'ın, mehnət An'ın نعمت آن ین، مئحت آن ین
Damu An'ın, cənnət An'ın دامو آن ین، جنت آن ین
Devlət anın k'Ân'ı bula دولت آنین کانی بولا

ترجمه: دنیا از آن اوست، آخرت از آن او، نعمت و محنت از آن او، بهشت و جهنم از آن او. دولت واقعی از آن کسی است که او (حق) را پیدا کند.

دامو (تامو، تاماق) **Damu**: جهنم، از مصدر تامدیماق (سوزاندن)، تامدو (آتش فروزان، آتش سرکش، شعله قوی)
کانی **Kanı**: کی + آن + ی = که او را

کانی بول **Kâni bola**: در "ترکیسرایان" به صورت "قانی بولا" نوشته شده و بی آنکه توضیحی در باره "قانی" داده شود، "دئولت اونون کانی بولا" به شکل "همه اینها از اوست" معنی شده که آشکارا هم خوانش و هم معنی عرضه شده نادرست است. در برگزیده متون نظم ترکی به شکل نادرست "کافی بولا" ثبت شده است. فرم صحیح این کلمه "کانی" کوتاه شده "کیم آنی = کیم + آن + ی = کی + آن + ی = ک + آن + ی = کانی" (که او را) است. یونوس ایمره می گوید: "اول دنیزدن ایچیر بیزه، کاندان ایچهر شیخ-و فقیه". در اینجا کاندان فرم فشرده کی + آن + دان است. مصرع "دئولت اونون کانی بولا" یعنی دولت (اقبال واقعی) از آن کسی است که او (خداوند) را پیدا کند.

(13)

Haq'dan mənə nə mal gərək حق دان منه نه مال گرهک
Nə qıl gərək, nə qal gərək نه قیل گرهک، نه قال گرهک
Diləyim iyi hal gərək دیله ییم اییی حال گرهک
Kəndözünü bilən qula کندوزونو بیلهن قولا

ترجمه: مرا از حق نه مال می باید و نه قیل و نه قال. خواست من -بنده [بصیری] که خود را می شناسد- (از حق) حال نیکو است.

حاق دُن: در "ترکیسرایان" به شکل حقا آمده و به شکل به راستی معنی شده است. حال آنکه فرم صحیح حاق دُن (از حق) می باشد. یعنی اینکه از خداوند مال نمی خواهیم، حال [نیک] می خواهیم

کندۆز Kəndöz=کندی+اؤز: خویشتن

(14)

Mən bir biçarə ey İlah! ایلاه! من بیر بیچاره، ائی ایلاه!
Yavlaq çox eylədim günah یاولاق چوخ ائیلهدیم گوناہ
Yazıqlarımdan âh! âh! آه! آه! یازیقلا ریمدان آه، آه!
Ma şərh edəm, gəlməz dilə ما شرح ائدهم، گلمهز دیله

ترجمه: پروردگارا، من بیچاره ای هستم که گناهان بسیار زیادی مرتکب شدم. آه و آه از معاصی ام. اینک شرح دهم، [اما] بر زبانم جاری نمی شوند.

بیچاره: در "ترکیسرایان" این کلمه به شکل بیجان آورده شده و "من بیر بیچاره ائی ایلاه" به شکل من بیروح شده ام معنی گردیده، که مصراع را علاوه بر بی معنی ساختن، به لحاظ وزنی دچار اشکال نموده است. کلمه صحیح، بیچاره است. معنی بیت آن است که من بیچاره ای ام که گناهان بسیاری مرتکب شده است.

Ma: هان! اینک! بفرما! (ایشته! آل!). در "ترکیسرایان" به جای "ما" کلمه فارسی "نه" آورده شده و ترکیب حاصل نه شرح ائدهم نیز معنی نشده است! حال آنکه کلمه صحیح "ما" به معنی اینک بوده و معنی مصراع بدین شکل است: اینک [کی می خواهیم گناهانم را] شرح دهم، [اما] بر زبان جاری نمی شوند.

Yavlaq (یاو+لاق): بسیار زیاد (عمدتا در موارد بد، ناشایست، بی ارزش، پست)

Yazıq: گناه و خلاف شرعی، یازیقلی (گناهکار)، (خلاف عرفی = سوچ، مجرم = سوچلو)

(15)

Ey Şəms, dilə Haq'dan Haq'ı! ائی شمس، دیله حاق دُن حاق'ی!
Biz fənibiz, Ol'dur bəqi بیز فانیبیز، اولدور باقی

قامولار آن یین موشتاقی Qamular Ân'ın muştacı
تا خود کی اول کیمین اولا (بولا؟)؟! (؟) Ol kimin ola

ترجمه: ای شمس، از حق، حق را طلب کن، ما فانی هستیم و او باقی است. همه مشتاق [وصال] اویند، تا او از آن چه کسی گردد (؟)

Fânibiz: در "ترکیسرایان" به شکل "فانیبیز" آمده و توضیح داده شده که -بیز صیغه اول شخص جمع مضارع از مصدر ایمک است. البته این گفته در مورد ترکی مدرن ترکیه صحیح است. اما در شعر مولانا که به ترکی خراسانی با رگه هایی از ترکی جغتائی است و با توجه به صیغه اول شخص مفرد مضارع مصدر ایمک در این اشعار، که "مهن" است (مانند سئوره مهن)؛ صیغه اول شخص جمع مضارع ایمک، -بیز (-میز، -میس، بیس) می باشد. بنابراین فرم صحیح این کلمه "فانیبیز" می باشد.

Ol: صفت و ضمیر اشاره، او (فرم قدیمی). گفته می شود ضمیر اشاره او در زبان فارسی از این ضمیر اشاره ترکی گرفته شده است.

Ola: باشد، شاید، بلکه، احتمالاً. از مصدر اولماق (اول+، مانند ترکیب قالا در همین اشعار). "اولا" و "اولا" کی "در ترکیسرایان به اشتباه مشتق از صفت و ضمیر اشاره اول دانسته شده اند.

تا خود کی او کیمین اولا!؛ این مصراع، احتمالاً به سبب خوانش نادرست، دارای مشکلات معنایی است.

اوچونجو تورکجه قوشوق - شعر سوم

Kiçkinə oğlan, hey bizə gəlgi! هئی بیزه گلگیل!
Dağlardan daşdan, gəz bizə gəlgi! گز بیزه گلگیل! داغلاردان داشدان،

ترجمه: آهای پسر کوچک، به پیش ما بیا، از کوهها و سنگها، گردش کنان به پیش ما بیا!

Kiçkinən: در "ترکیسرایان" عبارت "کیچکینه اوغلان" در مصراع "کیچکینه اوغلان هئی بیزه گلگیل"، به شکل "گئچگیلن اوغلان" خوانده و به صورت "صیغه تاکید امری ساخته شده از مصدر گئچمک" به کمک پی افزوده "گیل، گیل" شرح داده شده است. حال آنکه خوانش صحیح، کلمه بسیار مصطلح "کیچکینه-"

کیچکینه‌ن" به معنی کوچولو، خرد و کوچک مرکب از کیچی به معنی کوچک به علاوه -گینه، -قینا پسوند تصغیر و تحبیب در ترکی قدیم و میانه است. در نتیجه این اشتباه در خوانش "کیچکینه اوغلان هئی بیزه گلگیل"، با افزودن "بیا و کوهساران" به صورت "آهای پسر، به سوی ما آ، کوهساران را پشت سر بگذار و بیا" معنی شده که البته نادرست است. معنی صحیح این جمله چنین است: "هی پسر کوچولو، به [سوی] ما بیا".

داغلاردان داشدان، گز بیزه گلگیل: در "ترکیسرایان" به شکل "داغدان داغا، گزه گزه گلگیل" آمده است که هم به لحاظ وزنی، هم به لحاظ معنایی و هم به لحاظ شعریت دارای اشکال است.

آی بیگی سندن، گون بیگی سنسین *Ay bigi səndin, gün bigi sənsin*
بیمزه گلمه! بامزه گلگیل! *Biməzə gəlmə, baməzə gəlgil*

ترجمه: تو چون ماه بودی، تو چون خورشید هستی، ناخوشایند نیا، خوشایند بیا

کیچکینه‌ن اوغلان، اوتاغا گیرگیل! *Kiçkinən oğlan, otağa girgil*
یولو بولمازسان، داغلاردان گلگیل! *Yolu bulmazsan, dağlardan gəlgil*

ترجمه: پسر کوچک، به اتاق [اقامتگاه] ما داخل شو، اگر راه را نتوانستی پیدا کنی، از کوهها بیا

بیگی Bigi = گییی = کیمی: مانند

بولماق Bulmaq: پیدا نمودن، یافتن چیز موجود (پیدا نمودن چیز گمشده = تاپماق)

داغلاردان گلگیل: در "ترکیسرایان" به شکل "داغ داغا گلگیل" آورده شده که نامفهوم است. اما به شکل "از کوهها سرازیر شو" معنی گردیده است، حال آنکه داغ داغا گلگیل به معنی کوه به کوه بیا می باشد!

اول چیچه‌یی کیم، یازیدا بولدون *Ol çiçəyi kim yazıda buldun*
کیمسه‌یه وئرمه! خیسمینا وئرگیل! *Kimsəyə vermə, xısmına vergil*

ترجمه: آن شکوفه ای را که در دشت پیدا کردی، به کسی نده، به خویشت بده

خیمینا Xısmına: به نزدیکانت (عربی). در "ترکیسرایان" به شکل حسامه (به حسام) آمده است.

یازی Yazı: دشت و صحرا

دوردونجو تورکجه قوشوق - شعر چهارم

Gələsən bunda sənə yey, qərəzim yox, eşidirsən
Qalasan anda yavuzdur, yalınız qanda qalırsın؟

ترجمه: "غرضی جز گفتن آنچه می شنوی ندارم: اگر به آن جهان [به قرب خداوند] بیائی، این برایت خوب است. اگر در این دنیا [و بدور از خداوند] بمانی، این برایت بد است، به تنهائی کجا می مانی؟"

در "ترکیسرایان"، در بیت اول شعر چهارم شکل "گله سن بوندا سنه نن غرضیم یوق، ائشیدورسن؛ قالاسان اوندا یاووزدور، یالونوز قاندا قالیرسان" تثبیت شده و کلمه "بوندا" بدون توجه به کاربرد دوگانه بوندا-اوندا، به معنی این سوی و این جا معنی شده است. کل بیت نیز به شکل "بیا اینجا، با تو عرضی ندارم، می شنوی؟ در آنجا ماندن بد نیست، به تنهائی کجا می مانی؟" ترجمه شده است که دارای معنی معقولی نیست. حال آنکه در این اشعار "بوندا" به معنی این جهان (دنیا) و در مقابل "آندا" به معنی آن جهان (آخرت) بکار رفته است. آشکار است که در اینجا مراد از "گله سنه آندا، سنه یئی" یعنی اینکه اگر به آن جهان [به قرب خداوند] بیائی، این برایت خوب است" و مراد از "قالاسان بوندا یاووزدور" اینست که "اگر در این دنیا [و بدور از خداوند] بمانی، این برایت بد است" میباشد. معنی کل مصرع چنین است: غرضی جز گفتن آنچه می شنوی ندارم: اگر به آن جهان بیائی، این برایت خوب است."

یئی Yey (اییی، یئگ، کای، کئی، گئی): بهتر، نیک، خوب، معقول و مقبول، دوست و برادر (یئیله مک=ترجیح دادن، بیزدن یئیلر=از ما بهتران، اجنه). در "ترکیسرایان" به جای یئی، "نهن" و به معنی هیچ گونه آمده است.

یالینیز (یالینیز) Yalnız: صرفاً. (از ریشه یالینقوس)

یالقیز Yalqız: تنها (از ریشه یالینقوس)

یاووز Yavuz: بد، زبون، سخن درشت، بد و بیراه. از ریشه یاو (در کلمات یاوا و در یاولاق= زشت، نامطلوب، ناخوش‌آیند، به درد نخور، وخیم. به زبان فارسی به صورت یاهو وارد شده است. هم‌ریشه با یواش که زبان فارسی به شکل یواش وارد شده است) (آنلارین کیم یوخدورور قیلاووزو، اولدورور بو جومله خالقین یاووزو- غریب نامه)

قاندا Qanda: در کجا، در کدام سو

چالاب 'یندیر قامو دیرلیک، چالاب ا گل! نه گزه‌رسین؟ *Çalab'ındır qamu dirlik, Çalab'a gəl nə gəzərsin*؟
چلبی قوللارین ایسته‌ر، چلبی یی نه سانیرسین؟ *Çalabi qulların istər, Çalab'iyi nə sanırsın*؟

ترجمه: زندگی همه از آن خداست، به سوی خدا باز آی، [سرگردان] چه می‌گردی؟ چلبی [مرشد حق] بندگانش را طالب است، چلبی را چه گمان کرده‌ای؟ [چلبی آنها را به حال خود رها نمی‌کند]

چلبی Çalabi: شیخ طریقت، مولا، مودب، بزرگوار، سرور، لقب پیران طریقت‌های مولویه و بکتاشیه. مودب، با تربیت، جا افتاده، افندی، آداب معاشرت دان، بازرگان مسیحی، اصیلزاده، مرشد حق

دیرلیک Dirlik: گذران، نظم و نظام و زندگی، حیات، مالیات و خرجی. هم‌ریشه با دیری، دیرلیک، دیریم، دیریلیمک، دیرچه‌لمک و (زیرا دیرلیک حق چالاب بیریلیدیر، ایکیلیک شول عاصیلر دیرلییییدر. غریب نامه)

قامو Qamu: همه، عمومی. از فرم‌های تاریخی و لهجه ای آن: قاموق، قامیغ، قاماق، قاموغ، کاموغ، خامیغ، هامی.

چالاب 'یندیر قامو دیرلیک: در ترکیشناسان این عبارت به شکل "چلبیدیر قامو دیرلیک" خوانده شده و به معنی همه زندگی از آن شیخ طریقت است آمده، در حالیکه معنی صحیح همه زندگی از آن پروردگار است می‌باشد. (چالاب به معنی خداوند چالاب 'ین از آن خداوند؛ چلبی به معنی شیخ طریقت، چلبی 'نین به معنی از آن شیخ طریقت است).

قول Qul: بنده، عبد. از همین ریشه است قوللوق (خدمت، سرویس)؛ قوللوقچو (خادم)؛ قوللانماق (به خدمت گرفتن)

سانماق Sanmaq: گمان و ظن کردن. از همین ریشه است سانی (حدس و گمان)، سانال (مجازی)، سانری (هالوسیناسیون)

Nə uğurdur, nə uğurdur, Çalab ağzında qığırmaq
Qulağın aç, qulağın aç, bola ki anda duyarsın

ترجمه: چه سعادت، چه خوش اقبالی است از زبان خداوند خوانده شدن [بنام خدا سخن گفتن]. گوشهایت را باز کن، گوشهایت را باز کن، باشد که بشنوی.

اوغور Uğur: بخت، اقبال، پیشامد خوش، مواجهه، برکت، دولت، زمان، وقت، فرصت. از همین ریشه است اوغورلو (خوش یمن)، اوغورسوز (بدیمن)، اوغراماق (سرزدن)، اوغورلاماق (بدرقه کردن)، اوغراشماق (سر و کله زدن، مشغول بودن)، اوغراق (محل سرزدن، پاتوق). در عبارت اوغور بخیر وارد زبان فارسی نیز شده است.

قیغیرماق (قاغیرماق) Qığırmaq: ذکر با صدای بلند، آواز دادن، فریاد. دوبلئت چیغیرماق. هم‌ریشه با قیغیلداماق (صدا کردن نوزاد)، قیغیرتی (صدای تکلم نوزاد)

دویماق Duymaq: شنیدن، حس نمودن. از همین ریشه است دویو (حس)، دویورو (اعلانیه)، دویومساماق (حس کردن)، دویغو (احساسات)، دویغولو (با احساسات)، دویغوسال (احساساتی)

بوْلا Bola: اولاً = باشد. از مصدر بوْلماق به معنی بودن و شدن

دویارسین Duyarsın: در "ترکیسرایان" به جای دویارسین، دولارسین (پر شوی) آمده است. حال آنکه با توجه به اینکه سخن از باز کردن گوشها می رود، کلمه دویارسین به معنی بشنوی مناسبتر به نظر می رسد.

بششینجی تور کجه قوشوق - شعر پنجم

اگر یئیدیر قارینداش، یوخسا یاووز Ögər yeydir qarındaş, yoxsa yavuz

اوزون یولدا سənə budur qılavuz Uzun yolda sənə budur qılavuz

ترجمه: اگر برادر خوب باشد، و یا اگر بد، اوست که در راهی دراز راهنمای توست.

قارینداش **Qarındaş**: قارین+داش: برادر و یا خواهر (اصلا به معنی هم شکم)، ریشه کلمه قارداش در ترکی معاصر. (مانند داداش: دوغ.+داش: به معنی همزاد)

قیلاووز (قیلابوز، قیلابور، قیلاووز) **Qılavuz**: دلیل، راهنما، امیر ناصح، حاکمی که پند دهد، کتاب خودآموز. به شکل قلاویز-گلاویز به زبان فارسی وارد شده است (وسیله ای برای باز کردن سوراخ در فلزات)

چوبانی برک توت! قورتلار اؤکوشدور **Çobanı bərk tut, qurtlar öküşdür**
ائشیت مندن قارا گۆزوم، قارا قوز! **Eşit məndən qara qözüm, qara quz!**

ترجمه: سخت به چوپان به چسب، چرا که گرگها بسیارند. سخن مرا بشنو ای نور چشمی و محبوب من.

اؤکوش **Öküş**: زیاد، فراوان، بسیار (از ریشه اؤکمک به معنی انباشتن. از همین ریشه است اؤکون (توده گل و)، اؤکوم (انبوه)، اؤکولگهن، و مصادر اؤکوشله مک، اؤکولمک، اؤکسونمک، اؤکمکله نمک، همه در رابطه با جمع نمودن و توده کردن و انباشتن و در ترکیسرایان قورتلار اؤکوشدور به شکل گرگها بسیار دره اند معنی شده، اما در این مصراع کلمه ای دال بر درندگی وجود ندارد.

قارا (قاراق) **Qara**: مردمک چشم. قارا گۆز = قاراق گۆز=گۆزون قاراغی= مردمک چشم. مجازا نور چشمی؛ و یا از قارا به معنی بزرگ و درشت، به معنی چشم درشت

قوز **Quz**: بچه، کوچک، زائیدن و.... از همین ریشه است قوزو (بره)، قوزلاق (گوسفند و بز حامله)، قوزلوق (محل نگهداری بره و قاراقوز (معادل قوزو، قوزوجوق، ...) تعبیری به معنی مجازی دوست داشتنی و محبوب.

قاراگۆز **Qaragöz**-قاراقوز **Qaraquz**: در ترکیسرایان هر دو این ترکیبات به شکل "قاراقوز" و به معنی بره سیاه آمده اند. حال آنکه "قاراگۆزوم" مجازا به معنی نور چشمی و "قاراقوز" تعبیری به معنی دوست داشتنی و محبوب است.

اگر تات سان و گر روم سان و گر تورک **Əgər Tat'san, vəgər Rum'san, vəgər Türk**

التینجی تور کجه قوشوق - شعر ششم

Oxçulardır gözləri, xoş nəsnədir ol qaşları اوخچولاردیر گۆزلری، خوش نسنه‌دیر اول قاشلاری
Öldürür yüz süəri, kimdir bu Alıp Arsalan؟ اۆلدورور یوز سواری، کیمدیر بو آلیپ آرسالان؟

ترجمه: این قهرمان شیردل که چشمانش تیراندازان اند و ابروان خوشش صد جنگجو را می کشند، کیست؟

سوار Süer: سو+ار: شخص نظامی، سرباز (سویک=سو+بک=فرمانده نظامی، در نام سویک تکین. در فارسی به اشتباه سبک تکین نوشته میشود، سو باشی=فرمانده ارتش)

آلپ (آلیپ) Alp: دلاور، جوانمرد، بیباک، قهرمان، جسور، پهلوان، جنگاور، دلیر و بهادر و لقب جنگجویانی که در همه نبردها به تنها و تا به آخر جنگیده و پیروز میگردند. از همین ریشه است نام طائفه آلباغوت-آلباقوت ساکن در استان همدان آذربایجان.

آرسالان Arslan (آرس+لان): شیر. فرم مغولی کلمه آسلان ترکی. آرس ویا آرژو در ترکی قدیم به معانی حیوان گوشتخوار، شغال، دله، راسو، سمور؛ و -لان= از پسوندهای نام حیوان در ترکی، برگرفته از ریشه چینی لونگ به معنی اژدها است. تقطیع آرسالان به صورت ار+سالان (مردافکن) نادرست و عامیانه است.

از ملمات ترکی - فارسی مولانا

دانی که من به عالم، یالنینز سنی سئوهرمه ن
چون در برم نیایی، اندر غمت اؤله‌رمه ن
من یار باوقایم، بر من جفا قیلیرسین
گر تو مرا نخواهی، من خود سنی دیله‌رمه ن
روئی چو ماه داری، من شاددل از آنم
زان شکرین لبانت، بیر اؤیگونو دیله‌رمه ن.
تو همچو شیر هستی، منیم قانیم ایچه‌رسین،

من چون سگان کویت، دنبال تو گزهرمه ن
 فرمای غمزه ات را، تا خون من نریزد
 ورنه سنین الیندن من یارغی یا بارارمه ن
 هر دم به خشم گویی: بارقیل منیم قاتیمدان!
 من روی سخت کرده، نزدیک تو دورارمه ن
 روزی نشست خواهم، یالقیز سنین قاتیندا
 هم سن چاخیر ایچه رسین، هم من قوپوز چالارمه ن
 روزی که من نبینم آن روی همچو ماهت
 جانا! نشان کویت، از هر کسی سورارمه ن
 آن شب که خفته باشی، مست و خراب و تنها
 نوشین لب به دندان، قاتی قایی یارارمه ن
 ماهی چو شمس تبریز، غیبت نمود و گفتند:
 از دیگری نپرسید، من سؤیله دیم، آرارمه ن

دیله ک Dilək: آرزو، طلب، خواهش (از همین ریشه است دیله نمک، دیله نچی)

بارقیل Barqıl: برو. از مصدر بارماق به معنی رفتن (در لهجه آذربایجانی: وارماق)

قوپوز Qopuz: ساز ملی ترک

اؤپگونو Öpğünü=اؤپوک+ونگ+و: اؤپوگونگو- اؤپوگونو-اؤپویونو. بوسه ات را. اؤپوک= بوسه، نوعی بوسه صمیمی و پاک، کودکانه، بوسه طولانی و پر ادعا (همیشه با اؤپوش، اؤپوجوک، اؤپمک، اؤپوشمک، اؤپسه مک). در "ترکی سرایان" به شکل اؤپگنک آمده و بوسه معنی شده است. حال آنکه خوانش درست اؤپگونو به معنی "بوسه ات را" است. در "برگزیده متون نظم ترکی" به شکل "اؤپگه نگ" ضبط شده که نادرست است.

یارقى (یارغى) Yarqı: محکمه، دادگاه. از همین ریشه است یارقیلماق (محاکمه نمودن)، یارقیق (قاضی)

قایی Qayı: محکم، سفت. از همین ریشه است قاییم به همین معنی.

قاتی Qatı: سخت، سفت، شدید، جامد، خشن و بی رحم، تندرو. از همین ریشه است قاتیق، قاتیلشماق (سفت شدن). در این مصراع نیز به همین معنی بکار رفته است: "دوست سنین عشقین اودو، کئی قاتی داشدان گنچهر" (یونوس ایمره)

قاتی قایی: در "ترکیسرایان" قاتی قایی (سخت و محکم) به صورت قییبی قییبی و به معنی ظالمانه آمده است.

نوشین لب ت به دندان، قاتی قایی یارارمه‌ن: در "ترکیسرایان" به شکل توترمن آمده که به معنی لب ت را با دندانم سخت و محکم می گیرم است. با توجه اینکه به هنگام بوسیدن سخت و محکم دندان لب را نمی گیرد، یارارمه‌ن به معنی جرح کردن مناسبتر است.

ماهست نمیدانم، خورشید رخت یانه
بو آیریلیق اودونا، نئجه جیبهریم یانه؟
مردم ز فراق تو، مردم که همه دانند
عشق اودو نهان اولماز، یانار دوشه‌جک جانه
سودای رخ لیلی، شد حاصل ما خیلی
مجنون بیگی واوئیلا، اولدوم گینه دیوانه
صد تیر زند بر دل، آن ترک کمان ابرو
فیتنه‌لی آلا گۆزله، چون اویخودان اویانه
ائی شاه شجاع الدین، شمس الحق تبریزی!
رحمتدن اگر نولا، بیر قطره بیزه دامه ؟

اویخو Uyuxu=یوخو: خواب، از مصدر اویوماق (خوابیدن). یوخولاماق = یوخو+لا+ماق نیز به معنی به خواب رفتن است.

دامه Dâmə: بچکد. به جای دامه در "ترکیسرایان"، دانه آمده است. حال آنکه معنی مصراع آشکار است: چه می شود اگر قطره رحمتی بر ما بچکد (ببارد).

مرا یاریست ترک جنگجویی
که او هر لحظه بر من یاغی بولغای
هر آن نقدی که جنسی دید با من
ستاند او ز من تا چاخیر آغای
بنوشد چاخیر و آنکه بگوید:
تلا لالا تلا ترلم، تلا لای
گل ائی ساقی، غنیمت بیل بو دمنی!
که فردا کس نداند که نه بولغای
الا ائی شمس-ی تبریزی نظر قیل!
که عشقت آتش است و جسم ما نای

چاخیر Caxir: شراب (چاخیرچی=شراب فروش)

غای-غای qay-ğay: پسوند آینده در ترکی شرقی، معادل پسوند -اجاق-جک در ترکی غربی آغای (الاجاق در ترکی غربی، خواهد خرید)، بولغای (اولاجاق در ترکی غربی، خواهد شد).

چاغیر آغای: در "ترکیسرایان" به جای چاخیر آغای (شراب بخرد) ترکیب "چاغی بولقای" به معنی کامل و تمام شود آمده است. حال آنکه با توجه به مصراع بعدی (بنوشد چاخیر و آنگه بگوید) آشکار است که صحبت از شراب (چاخیر) و مستی می باشد.

گل ائی ساقی، غنیمت بیل بو دمنی: در "ترکیسرایان" این مصرع به شکل "گل ای ساقی غنیمتدیر بودم نای" آورده شده اما معنی نگردیده زیرا که فاقد معنی است. فرم صحیح "غنیمت بیل بو دمنی" (این دم را غنیمت بشمار) است. مصرع بعدی نیز به صورت مغلوط (که فردا کانداند نه بولغای) ثبت شده است.

ای ترک ماه چهره! چه گردد که صبح تو
آیی به حجره من و گویی که : گل بری!؟
تو ماه ترکی و من اگر ترک نیستم
دانم به این قدر که به ترکیست آب سو
آب حیات تو گر ازین بنده تیره شد
ترکی مکن به کشتنم ای ترک ترک خو
رزق مرا فراخی از آن چشم تنگ توست
ای تو هزار دولت و اقبال تو به تو
ائی آرسلان، قیلیچ مکش از بهر خون من
عشقت گرفته جمله اجزام مو به مو
نام تو ترک گفتم از بهر مغلظه
زیرا که عشق دارد صد حاسد و عدو
گوچه ک باخیشلارین بر ما فسون بخواند
ای سیز دیشی تو سئیره ک و دسیز دیش هانی بیجو (؟)
تکتور شنیده ام از تو و خاموش مانده ام
غماز من بس است در این عشق رنگ و بو

ای سیز دیشی تو سئیره ک و دسیز دیش هانی بیجو: این مصرع نامفهوم است

رسید ترکم با چهره ای گل وردی، بگفتمش:
چه شد آن عهد؟ گفت: اول باردی
بگفتمش که: یکی نامه ای بدست صبا بدادم
ای عجب آورد؟ گفت: گوشته ردی
بگفتمش چرا به یکه آمدی ای دوست؟
سئیرتدی یولداشیم یولدا، اتردی

سه بیرتمک Səyirtmək: جهاندن، پراندن، به سرعت راندن، سریعا دویدن و دواندن

من کجا، شعر از کجا؟ لیکن به من در میدمد
آن یکی ترکی که آید، گویدم: هئی کیمسین؟
یا اوحدالجمال، یا جانیم میسین؟!
تو از عهد من ای دوست مگر نادیمسین؟
قد کنت تحینی، فقل: تاجیک سین
والیوم هجرتنی، فقل: سن کیمسین؟

آن ترک سلامم کند و گوید "کیمسین"
گویم که "خمش کن که نه" کئی "دانم، نی" بهی"

کئی Key - گئی Gey: به معنی خوب، بهتر، مقبول، نیکو، برادر، زیاد. در نامها نیز بکار رفته است. ادعا شده است که لقب کی در نامهای ایرانی کیکاووس و از همین ریشه ترکی است.

بهی Bəy: آقا، سرور

نه "کئی" دانم، نی "بهی": مجازا برایم نه لقب اشخاص مهم است نه مقامشان [نه برادر، نه آقا]

گفتم فضولی من: ای شاه خوش و روشن!
این کار چه کار تست؟ کو سنجر؟ کو قوتلو؟
مست است دماغ من، خواهم سخنی گفتن
تا باشم من مجرم، تا باشم یازیقی

آن پسر پینه دوز، شب همه شب تا به روز
بانگ زند چون خروس: اسکی پاوچ کیمده وار؟

اوزون ائی یار-ی رؤوحانی
وئریر ایسی کیمی جانی
سنین اول اییلییین هانی؟
اگر من متهم باشم؟

ایبی İyi (یئی، یئنگ، کای، کئی، گئی): خوب، نیک، از همین ریشه است اییلیک (خوبی، نیکی)، اییمسه ر
(خوشبین)

به صلح آمد آن ترک تند و عربده جو
گرفت دست مرا و گفت: تانری یارلیغاسین

یارلیقاماق (یارلیغاماق) Yarlıqamaq: عفو نمودن، ترحم کردن، رحمت. در این مصرع به همین معنی بکار
رفته است: "گوناها لاریمیز یارلیغا، ائی رحمتی چوخ چالاب یم" (یونوس ایمره)

آیتدیم: بگیم، تانری اوچون بو بنده نی آزاد (?)
اؤپتور (آیتدی؟) یئری، کؤپ سؤیله مه! آخر این چه نادانی است؟

کؤپ Köp: زیاد، فراوان
آییدیر Ayıdır: گفت

ترکی کند آن صبح و گوید
با هندوی شب به خشم: سن سن!
ترکیت به از خراج بلغار
هر سن سن تو هزار رهن

لغتنامه

آزيق: آذوقه
أس: فايده
آقچام: پول من
آلتينيم: طلاى من
آلدانما: فريفته نشو (آلدانماق: فريفته شدن)
آليپ: آلپ، دلاور
آندا: آنجا، به آنجا، مجازا آخرت
آنلار: آنها
آنماز: ياد نکند (آنماق: ياد کردن)
آنمايالار: ياد نکند (آنماق: ياد کردن)
أورات: زن، همسر
اتمک: نان
أرسالان: شير
آيتما: نگو (آيتماق: گفتن)
ارميه: نرسد (ارمک: رسيدن)
ارهسين: برسى (ارمک: رسيدن)
اريشهسين: برسى (اريشمک: رسيدن)
اسكى: قديم، قبلى
اؤپويون: بوسه ات را (مخفف اؤپويونو)
اوخجو: تيرانداز
اوس: عقل، خرد
اوغور: بخت، اقبال
اؤكوش: زياد
اول: او
اوله شهلر: تقسيم کنند (اوله شمک: تقسيم کردن)
اونودور: فراموش مى کند (اونوتماق: فراموش کردن)
اويماق: تبعيت نکنيد. کوتاه شده اويمايىنيز (اويماق: تبعيت کردن، شيفته شدن)
اؤيوت: پند
ايسسى: حرارت
ايلتدين: بردى (ايلتمک: بردن)
ايله نيز: بکنيد (ايله مک: کردن)
ايبليسين: خوبى ات (مخفف ايبليسين)
باخيشلارين: نگاههايت
بارقىل: برو (بارماق: وارماق: رفتن)
باريب: رفته (بارماق: وارماق، رفتن)
باى: ثروتمند
بايراشالار: جشن بگيرند (بايراشماق: جشن گرفتن با هم)
باييق: کامل، درست
برک: سخت، محکم

بلغار: نام قومی ترک (از بولقماق: آمیختن و آشفته کردن)

به‌ی: آقا، سرور

بولا: باشد (بولماق: بودن، شدن)

بولدون: یافتی (بولماق: یافتن)

بولغای: باشد، خواهد شد

بولمازسان: اگر نیابی (بولماق: یافتن)

بولمایاسین: پیدا نکنی (بولماق: پیدا کردن)

بوندا: در اینجا، به اینجا، مجازاً این جهان

بوئله: اینگونه، اینطور

بیگی: مانند

بیله: ۱- با، همراه، در معیت ۲- حتی

تات: فارس

تانری: خداوند

چاخیر: شراب

چالاب: پروردگار، رب

چلبی: شیخ طریقت مولوی و یا بکتاشی

چیراق: چراغ

چئوره: اطراف

خیسیم: خوشاوند

دامو: جهنم

دملییه: برای یک لحظه

دوراق: منزل، ایستگاه

دوردون: گرد هم آوردی (دورمک: جمع کردن)

دوره‌سین: گرد آوری (دورمک: گرد آوردن)

دویارسین: بشنوی (دویماق: شنیدن)

دیرلیک: زندگی، معیشت

دیره‌م: درهم

دئره‌م: می گویم (دئمک: گفتن)

دیله‌ر ایسه‌ن: اگر بطلبی (دیله‌مک: طلب کردن)

دییه: گفته

سانیرسین: گمان می کنی (سانماق: گمان کردن)

سنجر: نام شخص به معنی کسی که سلاح (نیزه،...) را با مهارت به کار می برد

سه‌بیرتدی: به سرعت راند (سه‌بیرتمک: به سرعت راندن، جهانندن)

سواری: نظامی، مرد جنگی

سورارمه‌ن: می پرسم (سورماق: پرسیدن)

سونمه‌دینسه: اگر دراز نکرده باشی (سونمک: دراز کردن)

شول: آن

قاتی: سخت

قاتیمدان: از نزد

قاراقوز: محبوب

قاراگوژ: نورچشمی، چشم درشت

قارشى: عليه، مقابل
قارينداش: برادر و يا خواهر
قامو: همه
قاندا: كجا، به كجا
قايى: محكم
قوتلو: نام شخص به معنى مبارك
قورد: گرگ
قول: بنده
قيغيرماق: باصدای بلند آواز دادن
قىل: بكن (قىلماق: كردن، انجام دادن)
قىلاووز: راهنما
قىليچ: شمشير
كانى: كه او را (مخفف كى آنى)
كندوز: خود
كيچكينه: كوچولو
كيم: كه
كئى: خوب، زياد، برادر
گوموشوب: باهم دفن كنند (گوموشمك: باهم دفن كردن)
گوپچهك: زيبا
گينه: دوباره
ما: اينك
نسنه رمه يه: به چيزى نرسد (كوتاه شده نسنه به ارمه يه)
نسنه: چيز
هر دم: هميشه
ورنه: وگرنه
ياپ: بساز (ياپماق: ساختن)
ياراق: تدارك، آمادگى
يارغى: محكمه
يارليغاسين: رحمت كند (يارليغاماق: رحمت كردن)
يازى: دشت
يازيق: گناه
يازيقلى: گناهكار
ياغى: دشمن
يالينيز: تنها
ياولاق: بسيار زياد
ياووز: بد
يئنديكجه: تا آنجا كه مى رسد (يئتمك: رسيدن، كفاف دادن)
يئى: خوب، نيك

مولانای ترکی سرا

مولانا جلال الدین محمد بن بهاء الدین محمد بن حسینی الخطیبی بکری معروف به مولوی بلخی یا ملای روم، از نوابغ جهان اسلام، بزرگترین شاعر عرفانی مشرق زمین، برجسته ترین سخن پرداز وحدت وجودی تمام اعصار، یکی از انسانهای عالی مقام جهان، در شمار اولیاء و دارای بلندترین مقامات در ارشاد فرزند آدمی دانسته شده است. این عارف بزرگ یکی از برگزیدگان نامی دنیای بشریت در وسعت نظر، بلندی اندیشه، بیان ساده و دقت در خصال انسانی بشمار رفته است.

جلال الدین محمد در افغانستان به دنیا آمد، در ترکیه رشد یافته فقیهی عالیمقام شد و در حلقه آذربایجانیان پیرامونش مبدل به مولوی رومی گشت. وی آفتاب درخشان فرهنگ عرفانی و معنوی جهان ترکی و اسلام، کشورهای ترکیه و افغانستان، فخر آذربایجان و خراسان، از بزرگترین شاعران درجه اول زبان و ادبیات تاجیکی - فارسی و از پیشگامان ترکیسرائی در غرب آسیا است. خلقهای تاجیک و فارس به حق میبایست بر خود بیالند که چنین ابرانسانی، با آنکه خود تاجیک - فارس نبود، دیوان کبیر و قران ناطق را به زبان ایشان سروده است. همچنانکه خلق ترک ترکیه به سبب روی آورد مولانا به سرزمین جنت نشان آناتولی و با آغوش باز پذیرفتن وی و همچنین قرار داشتن کعبه عاشقان در این دیار بر خود میبالد و خلق ترک آذربایجان نیز به سیماهایی چون شمس تبریزی که زاینده مولوی عارف و حسام الدین چلبی اورموی ملقب به ابن اخی ترک که سبب بلا واسطه آفرینش مثنوی اند، به حق مباحات مینماید.

پدیده نادره ای چون "مولانا جلال الدین محمد بلخی رومی" که منحصرآ انسان و انسانیت را ترنم نموده بیشک فراتر از قیدهای نژادی، ملی، زبانی، اعتقادی و زمانی است. مولانا از آن همه انسانهاست و آثارش جزء گرانبهارترین میراث مشترک بشریت بشمار میآید. هدف از تحریر این نوشته، بررسی وابستگی تباری مولانا و کوشش بیهوده و غیرممکن در جهت گنجاندن وی در چهار چوب تنگ تعلقات ملی - قومی نیست. هدف، نگاهی است به چند زبانی وی و برخی از اشعار ترکی اش که در چاپهای ایرانی آثار مولانا و بررسیهای محققین فارس، نادانسته و یا به سبب حاکمیت قومینگرایی افراطی فارسی در محیطهای علمی، فرهنگی و ادبی فارسی مسکوت گذارده میشوند.

آذربایجانیان پیرامون مولانا

مولانا از دو ترک آذربایجانی حیات خویش به شکل گل (شمس الدین تبریزی) و گلاب (حسام الدین چلبی اورموی) یاد کرده است. اساسا مولانا محصور در محیطی آذربایجانی بوده و آذربایجانیان مهر خود را بر خلقت اسطوره مولانا زده اند:

-شمس الدین تبریزی: زاینده مولانای عارف،

-اخی ترک حسام الدین چلبی اورموی: آفریننده مولانای شاعر و عامل نگارش مثنوی و ... اولین جانشین وی،
-شیخ نصیرالدین محمد خوئی: اندیشمند آذربایجانی ملقب به اخی ائورهن، موسس جریان پیش علوی اخوت-
فتوت (از غلات شیعه) در آناتولی یعنی تشکیلات اخیان روم (قارداشلار-برادران)، اهل شهر خوی آذربایجان که در
عصر سلاجقه روم به آسیای صغیر مهاجرت کرده بود¹. نام اخیان و شخص اخی ائورهن در ماجرای قتل شمس
تبریزی نیز به میان کشیده شده است،

-سراج الدین اورموی: فقیه روشنفکر قونیه که چتر حمایت خود را بر مولانا و آئین سماع و موسیقی گشود،
-بدرالدین تبریزی: اولین آرامگاه مولانا، کعبه عاشقان تحت نظارت معمار دوره سلجوقی و شمیمدان مشهور
آذربایجانی بدرالدین تبریزی و در زمان سلطان ولد و از طرف عارف ترک آذربایجانی حسام الدین چلبی اورموی
ساخته شده است،

-رکن الدین سجاسی از اساتید معنوی مولانا که مولانا مرده ریگ تصوف را از آنها به ارث برده است «از خاستگاه
دانشمندان تا خاستگاه سوپوران-حیدر بیات»
-شهاب الدین سهروردی،

....

تنها شماری از آذربایجانیان پیرامونی حیات مولانا هستند.

زبان مولانا و آثار یونانی اش

مولانا از شعرای درجه اول شعر تاجیکی - فارسی و از اعظم ادب آن بشمار میرود. طریقت مولویه نیز که بعدا
توسط جانشین آذربایجانی اش حسام الدین چلبی اورموی و فرزند مولانا، سلطان ولد بنیاد گزارده شد، تا دیرزمانی
به عنوان ممثل و نماینده زبان و ادب تاجیکی - فارسی در آسیای صغیر عمل نموده است. فارسی زمانی زبان ادبی
آسیای جنوب غربی در منطقه اسلامی بوده است. مولانا نیز ترجیح میداده به زبانی که جهان اسلام آن را بهتر
میفهمد بنویسد. این دو، سبب اصلی فارسی نویسی وی بوده است. با اینهمه در کنار آثار مولانا و فرزندش سلطان
ولد به تاجیکی-فارسی، آثاری از ایشان به زبانهای عربی ادبی (فیه مافیه) و نیز اشعاری به ترتیب مقدار به زبانهای
عربی عامی، ترکی و یونانی محاوره ای آناتولی قرون وسطی در دست است که برخی تدقیق و چاپ شده اند.

¹آبدالان روم (اوروم آبدالاری) که مهر خود را بر امر تشکل هویت و فرهنگ ترکی آسیای صغیر و جنوب غربی اروپا زده اند، عمدتا
درویشان و غازیان تورکمان- تورک (آذربایجانی و خراسانی) بودند که در قرون ۱۱-۱۳ از آذربایجان و خراسان با نام "خراسان اره
نلری" و "خویولار" و... به آناتولی روی آورده اند. این تورکمانان (ترکان آذربایجانی) که از پیشگامانشان "ساری سالتوق" (از خراسان)،
"بابا الیاس" (از خراسان)، "آبدال موسی" (از خوی)، "گئیکلی بابا" (از خوی)، "شیخ بوزاغی" (از مرند)، "حاجی بکتاش" (از خراسان)، اخی
ائورهن (از خوی) و ... اند در فتح ممالک بیزانس بدست ترکان و گسترش اسلام در آناتولی و بالکان پیشگام بوده و اشتراک داشته
اند.

: رومی و فرزندش سلطان ولد علاوه بر زبان ترکی، زبانهای فارسی، عربی و یونانی نیز میدانسته و اشعاری به این زبانها سروده اند. حتی ادعا شده که مولانا مطالعاتی در زمینه زبان یونان باستان داشته و به شکلی عالی بر زبان یونانی مسلط بوده است. روابط مولانا با یونانیان آناتولی بسیار خوب بوده، بارها همراه خانواده خود در صومعه یونانی "اگیوخاریتونا" حاضر گردیده و ضمن گفتگو با راهبه های این صومعه به عبادت پرداخته است. زبان یونانی ای که مولانا در اشعار خود بکار برده، نه یونانی ادبی، بلکه زبان یونانی مردمی و محاوره ای قرن سیزده رایج در قونیه بوده است. احتمالاً بعضی از آوازه های محلی و بومی یونانی وی را برانگیخته که قطعاتی به این زبان بسراید. ابیات یونانی مولانا با جملات عربی و فارسی و کلمات ترکی در هم آمیخته و به الفبای ترکی - عربی نگاشته شده اند. (ابیات یونانی سلطان ولد افزونتر است. در رباب نامه: ۷۷۴۵ بیت فارسی، ۱۵۷ بیت ترکی، ۳۵ بیت عربی و ۲۲ بیت یونانی موجود است). در مورد آثار یونانی مولانا و تاثیر پذیری وی از فلسفه و فرهنگ یونانی تاکنون آثار متعددی از جمله از طرف خانم لیانا میستا کیدو مترجم مثنوی به یونانی چاپ شده است.

یادگارهای ترکی مولانا

مولانا زبان مادریش ترکی را نیز در آثار خویش بکار گرفته است. رومی و فرزندش - گرچه اساساً نوشته ها و سروده هایشان را به سنت ادبی عصر خود، به تاجیکی - فارسی بر قلم آورده اند - همزمان به نهضت ترکی نویسی در آناتولی پیوسته و از خود اشعار پندآمیز و راهنمای سروده شده به ترکی، در خطاب مستقیم به توده های مردم و نیز ملمعاتی به زبانهای عربی، ترکی و یونانی بیادگار گذارده اند. ابیات ترکی و یونانی سلطان ولد افزونتر از مولانا است.

اشعار ترکی: آنچه از اشعار مولوی به زبان ترکی در میان آثار وی و به طور پراکنده تا به امروز حفظ شده و بدستمان رسیده است، بسیار کمتر از آن چیزی است که در بعضی از تذکره ها و دیوانهای شعرای پیشین به آنها اشاره شده است. دیوان کبیر که اثری به فارسی است علاوه بر اشعاری به عربی و یونانی، دارای حدود ۲۰۰ بیت ترکی (غزل، قطعه، تک بیتی و ملمع) نیز میباشد. اشعار ترکی ای که در پایان دیوان کبیر آمده اند، تاکنون در دیوانهای چاپ ایران وارد نشده اند.

ملمعات ترکی: مولانا برخی از اشعار لیریک و غزلیات خویش را به شکل ملمعاتی با مهارت آمیخته شده از عربی، فارسی، ترکی و ارمنی بوجود آورده است. این ملمعات که در نظر اول، آشفته و غیرقابل درک به نظر می آیند، کوشش وی برای بیان چند لایه ای و درک تجربه حقیقی اند. صاحب نظران، بویژه بخشهای ترکی ملمعات مولانا را نشانگر حاکمیت آشکار و احاطه بدون مباحته مولانا بر دقایق و ظرایف زبان ترکی شمرده اند.

ترکیبات ترکی: در آثار مولانا به تعبیرات فراوان ترکی شامل واژگان محاوره‌ای، نقل قول‌های ترکی و خطاب‌هایی به ترکان برخورد می‌شود.

کلمات ترکی: بخشی از کلمات ترکی آثار مولانا، کلمات ترکی خودی شده موجود در زبان فارسی هستند که بویژه در زبان اغلب مولفین فارس که در تماس با ترکان بوده‌اند یافت می‌شوند. شمار اینگونه واژگان ترکی موجود در زبان فارسی و لهجه‌های گوناگون آن تا بیست هزار تخمین زده می‌شود. گستره این وام‌واژه‌های ترکی در زبان فارسی، همه لایه‌های گوناگون ذخیره لغوی زبان ترکی، از واژگان ترکی ادبی، باستانی، لهجه‌ای و محاوره‌ای را در بر می‌گیرند. "محمد عباسی در پاورقی نخستین صفحه متن برهان قاطع به نقل از بلوشه و دیگران می‌نویسد: «مطابق احصاء دقیق محققین در حدود بیست هزار لغت ترکی در زبان فارسی موجود است (رجوع فرمایید به مقدمه جامع التواریخ رشیدی، چاپ کانرمر پاریس، و ایضا جامع التواریخ بلوشه پاریس)» (برهان قاطع ص ۸۱) و همو به نقل فرهنگ نظام می‌نویسند: «آمیزش فارسی با ترکی در همان اوایل اسلام شده نه در اثر سلطنت مغول، زیرا در آثار اولیه ادبیات فارسی نیز الفاظ ترکی است، حتی میتوان گفت آمیزش ترکی و فارسی قبل از اسلام واقع شده. / فرهنگ نظام، جلد دوم مقدمه یط- ک/» (همان) [به نقل از حیدر بیات-سایت آلمایولو]

آقای صفا از محققین نژادپرست و قومیت‌گرایان افراطی فارس، در صفحه ۳۱۴ از جلد سوم کتاب تاریخ ادبیات در ایران (نام این کتاب- از آنجا که صرفاً در باره ادبیات فارسی است اشتباه می‌باشد. درست آن میباید تاریخ ادبیات فارسی میشد) در اشاره به واژگان ترکی آثار مولانا چنین می‌گوید: در رباب نامه سلطان ولد پسر مولوی ۵۶۱ بیت شعر ترکی و در دیوان او و همچنین دیوان کبیر مولانا ابیات متعدد ترکی و در مثنوی مولوی کلمات بسیار ترکی بکار رفته است و این نیست مگر تاثیر مستقیم حکومت ترکان در طول قرن پنجم و ششم هجری و سپس استیلای مغول و تاتار که بدبختانه در روزگاران بعد نیز تا دیرگاه با غلبه و استیلای زبان ترکی در سازمان‌های کشوری و لشکری ایران همواره بود. به همین سبب است که با همه کوشش‌هایی که شده است، بر اثر مقاومت گروه بزرگ از گندمنمایان جو فروش، هنوز واژه‌های بسیار ترکی که معادل فارسی آنها را به آسانی میتوان یافت، در زبان فارسی باقی است و معلوم نیست آنها را بیادگار کدام دسته از وقایع خوب یا بد نگاهیانی میکنند!.

مولانا در میان کلمات و ابیات ترکی خود، واژه‌هایی مربوط به لهجه ترکی‌ای که زبان مادری اش بوده و در ترکی آسیای صغیر مرسوم نبوده‌اند مانند بایراشماق، بولماق، گو‌موشمک و غیره را نیز بکار برده است. برخی از این واژه‌ها مانند واژه کیچکه نه (چیکنه) به معنی کوچولو، گو‌یچه‌ک، دئیش امروز نیز عیناً در زبان ترکی (لهجه‌های آذربایجانی و خراسانی) رایج‌اند.

تعبیرات ترکی: ادعا شده است که مولانا در اشعار فارسی خود بیانی ترکی داشته، ترکی اندیشیده، فارسی سروده و در این میان بسیاری از اصطلاحات ترکی را به فارسی برگردانده است. حتی محمد خولوصی در کتاب "یئددی اویوت" (ترجمه ترکی مجالس سبعة) می‌گوید که اصل مجالس سبعة، خطاب و وعظ‌های مولانا به مردم قونیه به زبان ترکی است که از سوی کاتب به زبان فارسی ترجمه شده است. او این ادعای خود را بر کیفیت

ادبی بسیار پائین و آشفتگی عبارات و اسلوب موجود در این اثر، که به هیچ وجه با فصاحت و کتابت مولانا قابل جمع نیستند مستند میسازد.

دیوان کبیر ترکی

در برخی منابع از دیوانی بزرگ به زبان ترکی و همچنین اشعار ترکی منتسب به مولانا سخن می‌رود. دکتر ح. محمدزاده صدیق "دوزگون" در کتاب خود "سیری در اشعار ترکی مکتب مولویه" می‌گوید که سامی نیهات بانارلی در کتاب "رسملی تورک ادبیاتی تاریخی" (ج ۱، ص ۳۱۹) از مولوی به شکل یکی از نخستین شاعران ترکی گوی آسیای صغیر و نخستین کسی که در آناتولی "دیوان بزرگی به ترکی" ترتیب داده یاد کرده است. اما در نقل قولی که از سامی نیهات بانارلی ذکر می‌کند، تنها از ترکی گوئی مولانا سخن می‌رود و نه از دیوان ترکی وی: "جلال الدین مولوی رومی گرچه اغلب آثار خود را به فارسی سروده است، از نخستین شاعران ترکی گوی آسیای صغیر به شمار می‌رود. در عصر او عنصر مسلمان که اغلب ترک زبان بودند، در آسیای صغیر فزونی می‌گرفت و این زبان عالم اسلام در آن دیار فراگیر می‌شد."

دکتر ح. محمدزاده صدیق "دوزگون" در کتاب مذکور همچنین ادعا می‌کند که طیف وسیعی از شعرا و تذکره نویسان تاریخ ادبیات ترکی از دیوان ترکی مولانا سخن گفته اند، اما وی نام آنها را ذکر نمی‌کند. وی اضافه می‌کند که این دیوان حاوی اشعار پر طنین و پر شوری - بخشی از آن سروده شده در وصف ائمه اطهار - بوده که صوفیان و دراویش ابیات آن را به صورت ترجیع‌بند تضمین و در محافل و مجالس خاص خود اجرا می‌نموده اند. همو، پیدایش مکتب مولویه در میان دراویش را نیز - بدون اقامه دلیل - گواهی بر وجود دیوان کبیر ترکی شمرده است، بی آنکه توضیح دهد چه رابطه ای بین پیدایش طریقت مولویه و وجود دیوان تورکی مولانا می‌تواند موجود باشد. بی شک همه این ادعاها و ملاحظات در باره وجود دیوان بزرگ ترکی مولانا، محل مباحثه جدی بوده، محتاج به اثبات علمی و ادله محکم اند.

دکتر ح. محمدزاده صدیق "دوزگون" با اشاره به تاثیرپذیری شعرای آذربایجان و ترک زبان از مولانا اضافه میکند که پس از مولانا، بسیاری مانند "باقی" از شعرای بزرگ دربار عثمانی در قرن یازدهم، بر اشعار ترکی مولانا نظیره ها گفته آنها را تضمین و استقبال کرده اند. بنا به همین مولف، "غریبی" شاعر و ناثر آذربایجانی عهد شاه تهماسب صفوی در کتاب "تذکره مجالس شعرای روم" خود که به زبان ترکی و در تبریز تألیف نموده است، ذکر و توضیحات مفصلی از مولانا و هم مطلبی در باره اشعار ترکی وی دارد که بخشی از آن به شرح زیر است:

"... اعلم المحققین و افضل العارفین؛ فرید المله و الدین مولانا جلال الدین قدس سره" دورور کی عجم ویلایتلرینده "ملای روم" و روم ایقلمینده "مولانا خونکار" دئمک ایله مشهور و معروف دورور.

اولدورور سردفتر-ی اهل-ی کیتاب
سیرر-ی گوftarیندا عاجیزدیر فوهوم

قارامان ویلایتینده و قونییه شهه‌رینده واقع اولموشلاردیر و مرقد-ی پورنورلاری همان آندادیر. مؤلولویلر خانقاهی و موالیلر زیبارتگاهیدیر و آنلارین روتبه-یی عالیلری درجه-یی تعریفدن اعلا و درجه-یی والیلری روتبه-یی تؤولویفدن موعللادیر. آما چون حقایق اداسیندا اهل-ی دیلر آنلارین نظمیر گوؤهرلری ایله ریشه-یی جانلارینی مگوهر (موجه وهه ر) و خاطر-ی عاطیرینی اولارین اشعار-ی دقایق شوعارلاری فحواسی ایله موعطر و مونه وهه ر قیلیرلار، بو موختصر اول طوطی-یی شکرستان-ی حقیقت[ین] ایسم-ی شریفی ایله ایتیدا قیلیندی و تورکی اشعاریندان بو مطلع و حوسن-ی مطلع، دوازه ایمام علیهم السلام[ین] اووصافین[دا] یازدیغی بندلرندیر: [از اشعار ترکی اش (مولوی؟)، مطلع زیر از ابیاتی است که در اوصاف دوازه امام سروده است]:

اولار کیم بنده-یی خاصص-ی خودا دیر،
موحیب-ی خاندان-ی موصطافا دیر.
حقیقت کعبه‌سینین قیبله گاهی،
ایمام-و پیشوامیز مورتضا دیر.

و بو بیئت دخی درویشلر پندی اوچون اول بولبول-ی گولوستان-ی ایرهم[ین] نطق-ی جانبخشیندن واردیر کی اهل-ی گوftar، اشعارلارینا بو بیئت ایله رؤونق وئریب، ترجیع بند قیلیمیشلاردیر: [و این بیت مخصوصاً از جهت پند درویشان از بلبل گلستان ارم و نطق جانبخش او آمده است که اهل گفتار، اشعار خود را با این بیت رونق داده و ترجیع بندهایی بآن ساخته اند].

دینمه، گوژهت، باخما، چاپار قوشما [بوشما؟] هئج!
ریند-ی جاهان اول، یورو، توخونما، گئج!

غریبی تبریزی منتشه اوغلو. غریبی و تذکره مجالس شعرای روم. به اهتمام ح. م. صدیق، تهران، ۱۳۸۲. (نسخه منحصر به فرد این کتاب که احتمالاً به خط خود مولف است در کتابخانه شماره ۱ مجلس شورای اسلامی نگهداری می شود).

مولانا از نخستین شاعران ترکیسرا در غرب آسیا

بسیاری از تورکولوگها و منابع گوناگون مانند دایره المعارف اسلام جلال الدین مولوی را در زمره نخستین شاعران ترکی گوی آسیای صغیر به شمار آورده اند. رومی و فرزندش علاوه بر پیشگامی در ترکی نویسی، همچنین از پیشگامان کاربرد اوزان عروضی در شعر ترکی آسیای صغیر شمرده میشوند. بواقع اهمیت اشعار ترکی سلطان ولد و مولانا و که به لحاظ کمی در مقابل اشعار فارسیشان غیرقابل تامل اند، در سنت شکنی آنهاست. تا عصر مولانا زبان ترکی، زبان توده مردم روستائی و طوائف در آسیای صغیر و آذربایجان و زبان دولتمردان و سلاطین جهان اسلام، هنوز به عنوان زبان ادبی غالب و رابط توده های مردم بکار نمیرفت. در آن دوره در همه عرصه های نوشتاری، هم در ارتباطات، هم در تحریرات خصوصی و هم در دستگاه دولتی، زبان فارسی زبان حاکم بود. مولانا زمانی به ترکی نویسی آغاز کرد که نوشتن به زبان ترکی کسر شان و عیب شمرده میشد. این سروده های ترکی که در چنین محیطی و در اوج حاکمیت بیچون و چرای زبان و ادب فارسی و سنت فارسی نگاری و فارسیسرای در غرب عالم اسلامی نگاشته شده اند، مانند انفجار نوری در تاریکی، آغازگر نهضت ادبی-فرهنگی ترکی سرایی و رنسانس ادبی زبان ترکی در آسیای صغیر و آذربایجان بوده اند.

همه محققان در این امر متفق اند که مولانا با آنکه آثار گرانقدر خود را به فارسی پدید آورد و نه به ترکی، و بزرگان طریقت مولویه مانند سلطان ولد در ظهور و گسترش ادب ترکی در آناتولی بسیار موثر بوده اند. پس از مولانا و به موازات فزونی گرفتن تعداد مسلمانان ترک در آسیای صغیر، بزرگان طریقت مولویه به منظور خطاب به مردم ترکزبان، بیش از پیش از تاجیکی-فارسی رویگردان شده و به نظم و نثر ترکی روی آوردند. بویژه فرزند مولانا سلطان ولد، در رواج اعتقادات و آموزش عقاید متصوفانه در میان توده های مردم - به سبب زبان ساده و صمیمی اشعار ترکی خویش - بسیار موفق بوده است. هر چند در اشعار ترکی سلطان ولد، روانی، خروش و درخشندگی همفکر و همعصر ترکی سرای خود یونوس ائمره دیده نمیشود، با اینهمه آثار ترکی وی تأثیری بسیار مهم در گسترش نهضت ترکی نویسی در آناتولی داشته است.

در قرن ۱۳ زبان بلخ، موطن مولانا ترکی خراسانی بوده است

ابیات ترکی و ملمعات رومی از نخستین نمونه ها و قدیمیترین متون ترکی غربی (اوغوز) و یا سلجوقی²، منشاء ترکی آناتولی-بالکان- قاقاووزی، ترکی آذربایجانی- خراسانی و ترکمنی بشمار میروند. اشعار ترکی مولانا و حتی

² بعضاً به شاخه غربی ترکی اوغوزی یعنی ترکی ترکیه-بالکان و ترکی آذربایجان-خراسان یکجا ترکی سلجوقی گفته میشود. این دو، گرچه به لحاظ ادبی و سیاسی یعنی به سبب داشتن دو خط و ادبیات مستقل و نیز زبان دولتی بودن، دو زبان مستقل به حساب

سلطان ولد، از نخستین نمونه های ادبیات دیوانی ترکی در آسیای صغیر اند و به ترکی اوغوزی غربی مشترک قرن سیزده، قبل از تقسیم شدن آن به دو شیوه بالکان- آناتولی و آذربایجان-خراسان نوشته شده اند. تورکولوق مشهور پروفیسور گرهارد دوئررفر در اثر خود بنام (Türkische Folklore-Texte aus Chorasan) اشعار ترکی مولانا را از محصولات ادبی ترکی خراسانی قدیم به شمار آورده است. بنابه وی، این اشعار بیشتر خصوصیات لهجه خراسانی زبان ترکی را دارا میباشند. مولانا از شهر بلخ آمده است. به گمان پروفیسور دوئررفر، در قرن ۱۳ و قبل از آنکه این شهر بعدها در قرن ۱۶ به تصرف ترکمنها در آید، زبان مردم بلخ ترکی خراسانی بوده است. "ابن خلدون پدر جامعه شناسی جهان که تقریباً معاصر مولاناست در مورد بلخ مینویسد: مدینه بلخ کان کرسی مملکت الترتک: بلخ کرسی و مرکز مملکت ترک است. (ابن خلدون ج ۲ ص ۶۲ احیاء التراث العربی، بیروت لبنان) ... و مدتها قبل از آن صاحب فارسنامه ناصری در توجیه فارسی نویسی خود مینویسد: بنده را تربیت پارسی است اگر چه بلخی نژاد است (فارسنامه، ص ۲، چاپ جلال الدین تهرانی، ۱۳۱۲، تهران)" [به نقل از حیدر بیات، سایت آلمایولو]

در حالیکه در آثار ترکی مولانا خصوصیات شیوه های ترکی غیراوغوزی هم منعکس شده (مانند استفاده از پسوند-غای برای زمان آینده که معادل آن در ترکی غربی پسوند-هچک است)، در آثار سلطان ولد که در آناتولی نشو و نما یافته است، هیچکدام از این خصوصیات دیده نمیشوند. شعر ترکی سلطان ولد، ترکی اوغوزی (آذربایجانی-آناتولی) خالص است. متأسفانه تاکنون مجموعه کامل اشعار ترکی مولانا و سلطان ولد و نیز کلمات و عبارات ترکی آثار این دو در ایران چاپ نشده است. در مقام مقایسه، زبان ترکی اشعار سلطان ولد بسیار بیشتر از ترکی استانبولی به ترکی آذربایجانی امروز نزدیک بوده و صبغه غالب ترکی مولانا نیز، ترکی خراسانی است. اساساً نمیایست فراموش نمود که قارامان موطن سلطان ولد، حتی قونیه مقر مولانا، در ناحیه موسوم به هلال آزی قرار دارند و گویش ترکی رایج در آنها، قبل از بسط حاکمیت ترکان عثمانی به این نواحی، همان بود که امروزه ترکی آذربایجانی نامیده میشود. از اینرو است که میباید علاوه بر سلطان ولد-مولانا، همه آثار ترکی آفریده شده در هلال آزی در ترکیه، اقلاً تا ظهور دولت صفوی (و حتی تا سقوط دولت عثمانی) در تاریخ ادبیات ترکی آذربایجانی نیز گنجانده شوند.

میآیند، اما از جهت زبانشناسی دو لهجه بسیار نزدیک یک زبان به شمار میروند. به زبان تمام اقوام اوغوز در دوره و قلمرو سلجوقیان نیز، ترکی سلجوقی گفته شده است. در قرون بعد این نام با اصطلاح ترکمن که به اوغوزهای مسلمان اطلاق میشد عوض گردید. (سلجوقیان که نام خود را از فرمانده ارتش دولت اوغوز یانغو سلجوق بیگ گرفته اند، بین قرون ۱۱ تا ۱۴ میلادی امپراتوری وسیعی از ترکستان تا دریای مدیترانه تشکیل داده بودند).

لهجه های خراسانی زبان ترکی

لهجه های خراسانی و آذربایجانی زبان ترکی، دو گروه لهجه عمده شاخه شرقی اوغوز غربی را تشکیل میدهند. (شاخه غربی اوغوز غربی به لهجه های آناتولی-بالکان و اوغوز شرقی به گروه لهجه های ترکمنی اطلاق میشود). به طور دقیقتر، شاخه شرقی اوغوز غربی خود شامل گروه لهجه های زیر است:

۱- **لهجه های آذربایجانی:** رایج در سراسر ایران، آذربایجان، عراق، ترکیه، سوریه، گرجستان، داغستان، اردن، لبنان، افغانستان.

۲- **لهجه های خراسانی:** رایج در استانهای خراسان شمالی، خراسان رضوی، خراسان جنوبی، گلستان، مازندران، جنوب ایران (ابولوردی) و ترکمنستان (?)

۳- **لهجه سنقری:** لهجه ای ویژه از لهجه های آذربایجانی زبان ترکی. رایج در بخش ترک نشین و آذربایجانی استان کرمانشاه، شهرستان سنقر.

لهجه های خراسانی زبان ترکی امروزه در شمال استان خراسان و در ناحیه کوچکی از جمهوری ترکمنستان (?). رایج است. بنا به اکثر تورکی شناسان، این گروه لهجه ها که بعضی از خصوصیات ترکی باستان را محافظه کرده است، دارای سه شیوه شمالی (اوزبکی اوغوزی)، غربی و جنوبی میباشد. لهجه های خراسانی زبان ترکی (لهجه شرقی) زبان مادری حدود ۸٪ و لهجه های آذربایجانی ترکی (لهجه غربی) که شامل لهجه های جنوب (قشقای و غیره) نیز میشود زبان مادری حدود ۹۲٪ از خلق ترک در ایران است. رابطه و نزدیکی بین گروه لهجه های آذربایجانی و خراسانی زبان ترکی در ایران، کمابیش مانند رابطه و نزدیکی بین گروه لهجه های کرمانجی و سورانی زبان کردی میباشد.

ادبیات ترکی خراسانی

لهجه خراسانی زبان ترکی مرحله نخست شکل گیری زبان ادبی ترکی غربی شمرده میشود. تاریخ ترکی ادبی در خراسان، ایران، آذربایجان و ترکیه همه با اشعار شعرای ترک خراسان شروع میشود. زبان ادبی ترکی غربی در آغاز (قرون ۱۱، ۱۲ و ۱۳) بر اساس این لهجه و با آثار حسن اوغلو اسفراینی^۳، مولانا جلال الدین رومی و دیگران به ظهور رسیده است. ترکی خراسانی همچنین زبان گروههای ترکی ای بوده است که به سبب تهدید و فلاکت

^۳ حسن اوغلو: شاعر بزرگ و صوفی حروفی ترک، "شیخ عزالدین اسفراینی خراسانی" متخلص به "حسن اوغلو" در تذکره های قدیمی و نیز تاریخ ادبیات آذربایجان از موقعیتی استثنایی برخوردار است. او به عنوان پیشگام و یکی از مهمترین شعرائی که به زبان ترکی آذربایجانی سروده اند و یا حتی موسس زبان شعری ترکی آذربایجانی پذیرفته شده است.

مغول تحت نامهایی چون خراسانیها، پیران خراسان-خوراسان اره نلری، به آذربایجان و آناطولی مهاجرت می کرده اند. بسیاری از بنیانهای فرهنگ ترکی آذربایجانی-آناطولیایی بلاواسطه با خراسان در ارتباطند. اولین شعرای ترکی گوی در آذربایجان حسن اوغلو اسفراینی و در آنادولو خوجا دخانی⁴ هر دو از ترکهای خراسان میباشند. تصادفی نیست که در میان نخستین مشوقان و اشاعه دهندگان زبان و ادبیات ترکی در آسیای صغیر نیز نام خراسانیان مانند "خونکار حاجی بکتاش ولی خراسانی"⁵ دیده میشود. اما علی رغم این پیشگامی، گسترش و حاکمیت لهجه ترکی خراسانی بر زبان ادبی-نوشتاری ترکی غربی، در مدت کوتاهی متوقف و جای خود را به لهجه آذربایجانی ترکی داده است. نخستین آثار مکتوب به لهجه خراسانی زبان ترکی به قرار زیر است: اشعار ترکی مولانا، بخش شعری بهجه الحقایق، کتاب الفرائض، لغت ابن مهنا (لغت نامه چهار زبانه به زبانهای پهلوی، فارسی، عربی و لهجه خراسانی زبان ترکی).

گَر چه یه هو!!!

⁴خوجا دخانی خراسانی: نخستین نماینده ادبیات دیوانی و کلاسیک ترکی در آسیای صغیر و همچنین آغازگر شعر غیردینی ترکی در آناطولی بشمار میرود. وی اصلاً از ترکهای خراسان میباشند.

⁵حاجی بکتاش ولی نیشابوری: داعی باطنی، قدیس، فیلسوف، ولی و انسانگرای بزرگ از ترکان نیشابور خراسان است. طریقت علوی (غلات شیعه) "بکتاشیه" منتسب به وی بوده و در اطراف شخصیت وی تشکیل پیدا کرده است. به باور ترکان علوی (قزلباش و بکتاشی)، "حاجی بکتاش ولی" و "شاه اسماعیل ختایی" دو پیر-رهبر ترکی میباشند که در راه تاسیس اتحاد ترکان اوغوز غربی مجاهدت نموده اند. "حاجی بکتاش" به احتمال بسیار با "مولانا" در ارتباط بوده و هر دو به یقین از یکدیگر خبردار بوده اند ("حاجی بکتاش" با دو شخصیت تاریخساز ترک آذربایجانی-خراسانی دیگر نیز، "آخی ائوره ن خوبی" متوفی به سال ۱۲۶۰ و "بابا الیاس خراسانی" متوفی در نیمه دوم قرن سیزده میلادی در آسیای صغیر ملاقات نموده است).